

Α Κ Α Μ Α Σ

ΟΜΙΛΟΣ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ
ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΣΑΛΑΜΙΝΟΣ

Ενημερωτικό Δελτίο
Αρ. 11

Δεκέμβριος 2017

Το τεύχος αυτό αφιερώνεται στο πνεύμα του επιφανούς αρχαιολόγου Habbo Gerhard Lolling (1848-1894), πρωτοπόρου ερευνητή, μεταξύ άλλων, του Βουδόρου, του Σκιραδίου, της Κολούριδος και του Στενού της Σαλαμίνας, με αφορμή την συμπλήρωση 170 χρόνων από την γέννησή του και σε ένδειξη αναγνώρισης της αφοσιωμένης και ανιδιοτελούς προσφοράς του, απαλλαγμένης από αλαζονεία.

Για τη ζωή και το έργο του H. G. Lolling βλ. Klaus Fittschen (επιμ. έκδ.), *Historische Landeskunde und Epigraphik in Griechenland. Akten des Symposiums veranstaltet aus Anlass des 100. Todestages von H. G. Lolling (1848-1894) in Athen vom 28. bis 30.9.1994*, Munster, Scriptorium, 2007.

Προέλευση εικόνας: en.wikipedia.org.

Περιεχόμενα

<i>Ανασκαφικές και επιφανειακές έρευνες στη νότια Σαλαμίνα κατά το 2016</i>	2
<i>Οι εξελίξεις στα ανασκαφικά πεδία στην Ακρόπολη και στο Πυργιακόνη, 2016</i>	6
<i>Ανασκαφικές και επιφανειακές έρευνες στη νότια Σαλαμίνα κατά το 2017</i>	12
<i>Ανασκαφικές έρευνες στη νότια Σαλαμίνα, 2017</i>	15
<i>Η νεώτερη λεηλασία της ...αρχαίας Σαλαμίνας</i>	22
<i>Underwater Research in Salamis, 2016</i>	29
<i>Μαρμάρινος άβαξ από την Σαλαμίνα</i>	31
<i>Προσαρμογές στον τοπωνυμικό χάρτη Σαλαμίνας του Καθηγητή Δ. Ι. Πάλλα</i>	32
<i>Εκδρομή στην Αρχαία Κόρινθο</i>	34
<i>Επισκέψεις στους χώρους των ερευνών</i>	35
<i>Τακτική Γενική Συνέλευση έτους 2016</i>	38
<i>Από τη δράση των μελών του Ομίλου</i>	39

Α Κ Α Μ Α Σ

SOCIETY FOR THE PROMOTION OF SALAMINIAN MONUMENTS

Newsletter No. 11, December 2017

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ ΣΤΗ ΝΟΤΙΑ ΣΑΛΑΜΙΝΑ ΚΑΤΑ ΤΟ 2016

Έκθεση Αποτελεσμάτων

του

Γιάννου Γ. Λώλου

Οργάνωση-εκτέλεση των ερευνών

Συνεχίσθηκαν, κατά τον Σεπτέμβριο-Οκτώβριο του 2016, για εικοστό τρίτο (23^ο), κατά σειράν, έτος, οι συστηματικές ανασκαφικές και επιφανειακές έρευνες και άλλες εργασίες του Τομέα Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων στο νότιο τμήμα της Σαλαμίνας, με βασικό πεδίο την περιοχή των Κανακίων (δηλαδή την περιοχή με την αρχαιότερη οικιστική πυκνωση, ήδη από την 4^η χιλιετία π.Χ. στη νήσο-χερσόνησο τότε), υπό την διεύθυνση του υπογραφομένου, με κύρια συνεργάτιδα-ερευνήτρια την Δρα Χριστίνα Μαραμπέα, ως Υποδιευθύντρια.

Οι ανασκαφικές και άλλες έρευνες του 2016 διενεργήθηκαν με την συναίνεση και την κατά νόμον εποπτεία της Εφορείας Αρχαιοτήτων Δυτικής Αττικής, Πειραιώς και Νήσων (σύμφωνα με σχετικές Υ.Α.)¹ και χάρις στην σταθερή, αν και κατά πολύ μειωμένη πλέον λόγω των συνθηκών, χρηματοδότηση από το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.²

Στις ανασκαφικές και άλλες εργασίες του Σεπτεμβρίου-Οκτωβρίου 2016, πέραν των δύο άμεσα υπευθύνων στο πεδίο και στο Εργαστήριο, είχαν ουσιαστική συμμετοχή: η έμπειρη συνεργάτιδα-εκπαιδευτικός Άννα Νοτιά καθ' όλη την διάρκεια της έρευνας, άλλοι στα-

Εικ. 1. Κανάκια, ακρόπολη. Η τριμερής Οικία Β προ της ανασκαφής, από ανατολάς.

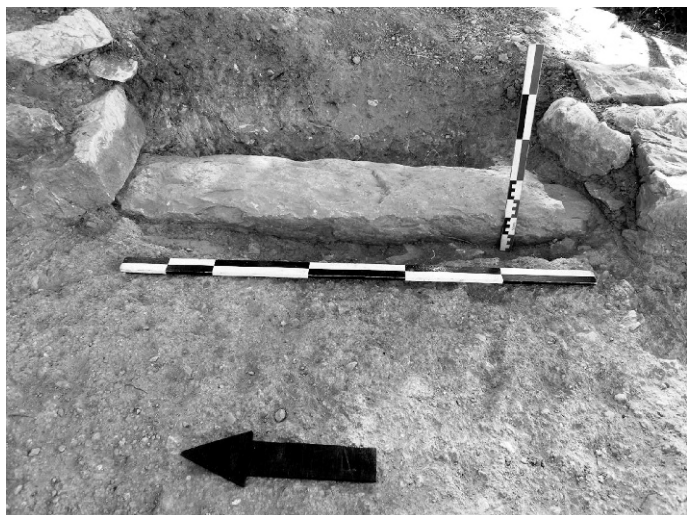
θεροί συνεργάτες διαφόρων ειδικοτήτων,³ δύο (2) ομάδες ασκούμενων φοιτητών από το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (αποκλειστικά σχεδόν),⁴ καθώς και τεχνικό-βοηθητικό προσωπικό από πέντε (5) συνολικώς άτομα.⁵

Το Εργαστήριο της Πανεπιστημιακής Ανασκαφής στο κτήριο της Δημοτικής Κοινότητας Σεληνίων Σαλαμίνας λειτούργησε καθ' όλη την διάρκεια της έρευνας,⁶ ως χώρος προκαταρκτικής αποθήκευσης και επεξεργασίας των ευρημάτων και ως χώρος σεμιναρίων.

Ανασκαφικές έρευνες

Η Πανεπιστημιακή Ανασκαφή Ι, δεύτερη σε σειρά εκτέλεσης κατά την ερευνητική περίοδο του 2016, και συνδυαζόμενη με την συνέχιση της επιφανειακής έρευνας στην ευρύτερη περιοχή των Κανακίων, πραγματοποιήθηκε στον χώρο του Κτηρίου (Οικίας) Β (Εικ. 1), νοτίως του Κτηριακού Συγκροτήματος Δ, στην Μυκηναϊκή ανακτορική ακρόπολη.⁷ Ολοκληρώθηκε με την πλήρη αποκάλυψη των δύο πρώτων δωματίων της αυτόνομης τριμερούς επιμήκουσ Οικίας Β, με είσοδο από τα ανατολικά (Εικ 2, 9), της οποίας το περίγραμμα είχε διακριθεί ήδη κατά την πρώτη αναγνωριστική έρευνα (του 2000).

Η Πανεπιστημιακή Ανασκαφή ΙΙ, πρώτη σε σειρά εκτέλεσης κατά το 2016, συνεχίσθηκε στην γειτονική τοποθεσία Πυργιακόνι, στα νοτιοανατολικά της ακρόπολης, συγκεκριμένα στην περιοχή του Κλασικού τμήματος (του βασίμως υπολογιζόμενου Κλασικού Αιαντείου), με έμφαση στην ανασκαφική διερεύνηση στην ανατολική-νοτιοανατολική πλευρά του κατώτερου επιπέδου (Νότιου Τομέα), με την πιθανολογούμενη κύρια είσοδο στον λατρευτικό χώρο, και σε έκταση εσωτερικώς του περιβάλλου, όπου, με βάση τις υπάρχουσες μαρτυρίες, θα ήταν τοποθετημένα λίθινα

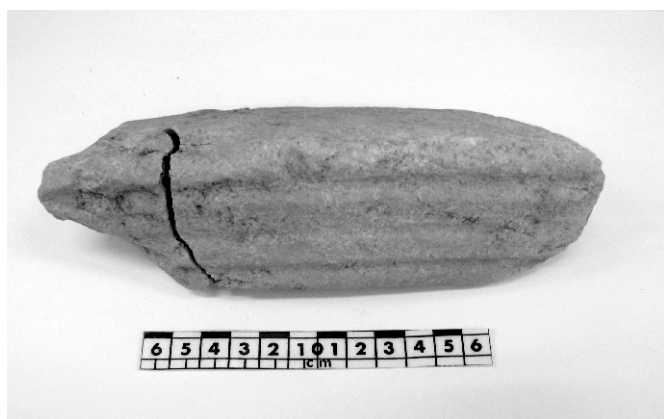

Εικ. 2. Κανακία, ακρόπολη, Τριμερής Οικία Β. Το μονολιθικό κατώφλι της εισόδου του πρώτου από ανατολάς δωματίου της Οικίας.

και πήλινα περιρραντήρια/λουτήρια για τις νιπτήριες πράξεις των προσκυνητών (Εικ. 3-4).

Προστασία, συντήρηση και ανάδειξη μνημείων

Στο πλαίσιο των ερευνών του 2016 στην περιοχή Κανακίων πραγματοποιήθηκαν και ορισμένες απαραίτητες εργασίες προστασίας, συντήρησης και ανάδειξης των αποκαλυπτόμενων αρχαιοτήτων, όπως: α) αποψιλώσεις και διευθετήσεις χωμάτων και λίθων από τους τομείς της ανασκαφής στο Πυργιακόνι, β) αποκατάσταση φθαρμένων τμημάτων της προσωρινής προστατευτικής περίφραξης (από συνθετικό πλέγμα οδοποιίας) του Μυκηναϊκού λατρευτικού κτηρίου και τμημάτων του Κλασικού τεμένους, στην ίδια περιοχή, και γ) καθαρισμός του κύριου μονοπατιού πρόσβασης (από ανατολάς) και των μονοπατιών, για τους επισκέπτες, γύρω από τα περιφραγμένα, από ετών, μεγάλα κτηριακά συγκροτήματα στην Μυκηναϊκή ακρόπολη των Κανακίων.

Εικ. 3. Πυργιακόνι, Τέμενος. Θραύσμα περιρραντηρίου, πριν από την συντήρηση.

Εκκρεμότητα, δυστυχώς, αποτελεί η αποκατάσταση/ αναστήλωση του Πρωτοβυζαντινού “Τάφου Πάλλα” στο Πυργιακόνι, εφ’ όσον οι προσπάθειες λελογισμένης χρηματοδότησης του έργου (βάσει της εγκριθείσας μελέτης, με σχετική Υ.Α., από 15.7.2014) από το ΥΠ.ΠΟ.Α., κατά το 2015-2016, δεν έχουν ακόμη ευδοθεί.

Τέλος, έγιναν, όπως κάθε χρόνο, εργασίες καθαρισμού και περιποίησης του βαθμιδατού μονοπατιού προς το Ιερό του Διονύσου και το Σπήλαιο του Ευριπίδη στα Περιστέρια, το οποίο διαμορφώθηκε από το Πανεπιστημιακή Ανασκαφή Σαλαμίνας, στο πλαίσιο των εκτεταμένων εργασιών προστασίας και ανάδειξης του Ιερού του Διονύσου και του περιβάλλοντος χώρου το 2009.

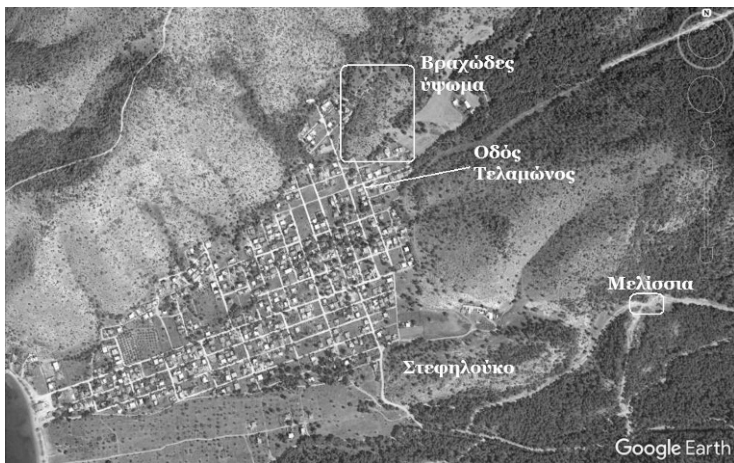
Επιφανειακή έρευνα

Η επιφανειακή έρευνα του 2016, συνδυασμένη με την συστηματική ανασκαφή στην Μυκηναϊκή ακρόπολη και στο Πυργιακόνι, ήταν μικρής διάρκειας και πραγματοποιήθηκε, με στοχευμένο τρόπο, σε σημεία ενδιαφέροντος στην περιοχή Κανακίων (Εικ. 5).

Έγινε εκ νέου επίσκεψη στην μικρή Μυκηναϊκή εγκατάσταση στη θέση Μελίσσια (“ξέφωτο” σε ορεινό περιβάλλον) σε απόσταση 100 μ. περίπου στα ανατολικά της Νεολιθικής εγκατάστασης του Στεφηλούκου, γνωστή από προηγούμενη επιφανειακή έρευνα. Διαπιστώθηκε, με προσεκτικότερη παρατήρηση, ότι πολλοί παραριγμένοι μεγάλοι και μικρότεροι λίθοι, στους σωρούς των χωμάτων στη νότια πλευρά του “ξέφωτου” πλησίον του πευκοδάσους, πιθανότατα προέρχονται από κτίσματα που “ξηλώθηκαν” παλαιότερα, στην διάρκεια εργασιών καθαρισμού-ισοπέδωσης του χώ-

Εικ. 4. Πυργιακόνι, Τέμενος. Θραύσμα λεκάνης, πριν από την συντήρηση.

Εικ. 5. Κανάκια. Περιοχές επιφανειακής έρευνας (2016).

ρου για τη διαμόρφωση χωματόδρομου.

Συμπληρωματική (δειγματοληπτική) περισυλλογή απέδωσε όστρακα χυτρών και κλειστών αγγείων Υστερομυκηναϊκών χρόνων, τμήμα λεπίδος(;) από ερυθροκάστανο πυριτόλιθο (Εικ. 8) και “αδέσποτο” θραύσμα χάλκινης Πρωτοβυζαντινής πόρπης (Εικ. 7).

Στην βόρεια πλευρά της κοιλάδος των Κανακίων, στα βορειοανατολικά (και εκτός) του παραθεριστικού οικιστικού ιστού, εντοπίσθηκε νέα Μυκηναϊκή θέση, η οποία ενδεχομένως υποδηλώνει την ύπαρξη μίας ακόμη μικρής κόμης, στην ευρύτερη επικράτεια της παραλιακής ανακτορικής ακρόπολης. Πρόκειται για

μακρόστενο βραχώδες ύψωμα αμέσως βορειοανατολικά του τέρματος (αδιεξόδου) της Οδού Τελαμώνος, της πρώτης από ανατολάς, κύριας, οδικής αρτηρίας του οικισμού, με Β.Δ.-Ν.Α. κατεύθυνση.

Στο νοτιοδυτικό ακραίο τμήμα του υψώματος, με άνετη θέα προς τον Όρμο των Κανακίων, σημειώθηκαν Υστερομυκηναϊκά όστρακα, ανάμεσά τους δύο (2) θραύσματα στελεχών κυλίκων και θραύσμα βάσης και τοιχώματος σκύφου, ενώ σε μικρό πλάτωμα (“ξέφωτο”), αμέσως βορειοδυτικώς του υψώματος, περισυνελέγησαν τέσσερα (4) όστρακα ακόσμητων αγγείων (πίθου, αμφορέα κ.ά.) Κλασικών-Ελληνιστικών χρόνων (Εικ. 8).

Τέλος, έγινε περισυλλογή, σε σημείο του χωματόδρομου από το Πυργιακόνι προς την παραλία των Κανακίων (στο ύψος του Μυκηναϊκού τύμβου-κενοταφίου), μικρού υάλινου επιπεδόκυρτου πεσσού, ανοικτοπράσινου χρώματος, Κλασικών-Ελληνιστικών χρόνων (Εικ. 6), του είδους που γνωρίζουμε καλά από διάφορα σύνολα, π.χ. στο Δερβένι της Μακεδονίας, στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Ερέτριας και στο υλικό από το ναυάγιο των Αντικυθήρων (του β' τετάρτου του 1ου αι. π.Χ.).

Γιάννος Γ. Λώλος

Καθηγητής Προϊστορικής Αρχαιολογίας
Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Εικ. 6. Πυργιακόνι, τέμενος. Πεσσός με υάλινη επίστρωση (αριστερά) και υάλινος πεσσός (δεξιά).

Εικ. 7. Κανάκια, “Μελίσσια”. Θραύσμα πόρπης Πρωτοβυζαντινών χρόνων.

Σημειώσεις

1. Εκπροσωπούμενης δια των αρχαιολόγων Κας Ανδρομάχης Καπετανοπούλου και Δρος Μαρίνας Παπαδημητρίου.
2. Επί πρωτανείας του Καθηγητή κ. Γεωργίου Καψάλη και επί θητείας του Καθηγητή κ. Τριαντάφυλλου Αλμπάνη, ως Αναπληρωτή Πρύτανη επί των Οικονομικών.
3. Σ. Λώλος, Κ. Βασιλειάδης, Μ. Βενάκη, Α. Κουνδουράκη, Ν. Γαβριήλ, Κ. Μπαϊραμίδου, Φ. Βλαχάκη, Λ. Διαμαντή, Χρ. Αγουρίδης, Μ. Μιχάλη, Ά. Κύρου και Δ. Αρτέμης.
4. Ν. Ανθούση, Χρ. Θανοπούλου, Θ. Κασίμη, Ε. Καρανάσιου, Ε. Κουτρόλλι, Δ. Μαυρογιώργου, Χ. Σπυρέλλη.
5. Σπ. Αγιάζι, Γ. Αγιάζι, Μ. Μαραμπέα, Στ. Μπαρμπετσέας.
6. Θερμές ευχαριστίες οφείλονται και στον Πρόεδρο της Δημοτικής Κοινότητας Σεληνίων κ. Γεώργιο Επιτρόπουλο για το συνεχές ενδιαφέρον του στο έργο μας και για ποικίλες διευκολύνσεις.

7. Η αρχιτεκτονική της Μυκηναϊκής ακρόπολης των Κανακίων έχει χαρακτηριστεί (μονολεκτικώς) από τον D. Pullen (στον συλλογικό τόμο, *Mycenaeans up to date, The archaeology of north-eastern Peloponnese-current concepts and new directions*, Stockholm 2015, 389), ως “provincial” συγκρινόμενη με την “άνωτερη” των κτισμάτων του παραλιακού οικισμού στον Κόρφο-Καλαμιανό της ανατολικής Κορινθίας, ο οποίος, σημειωτέον, έχει ερευνηθεί μόνον επιφανειακά.

Οποιαδήποτε σύγκριση μεταξύ των δύο οικισμών, ως προς το επίπεδο της αρχιτεκτονικής, θα είναι θεμιτή μόνο αφού τα διαγραφόμενα κτηριακά κατάλοιπα στον Καλαμιανό α) ανασκαφούν και β) χρονολογηθούν επακριβώς από την κεραμική σε ασφαλή αρχαιολογικά στρώματα, και όχι από την “περιρρέουσα” σποραδική επιφανειακή κεραμική στον ευρύτερο χώρο.

Εικ. 8. Κανάκια, επιφανειακή έρευνα. Θραύσματα αγγείων Υστερομυκηναϊκών χρόνων και απολέπισμα πυριτολίθου από τη θέση Μελίσσια (επάνω) και θραύσματα αγγείων Υστερομυκηναϊκών και Κλασικών/Ελληνιστικών χρόνων από το Ν.Δ. ακραίο τμήμα υψώματος στο Β.Α. τέρμα της Οδού Τελαμώνος στη Β. πλευρά της κοιλάδος των Κανακίων (κάτω).

Εικ. 9. Κανάκια, Μυκηναϊκή ακρόπολη, Τριμερής Οικία Β. Προχυτική λεκάνη (αριστερά) και αμφορέας/υδρία (δεξιά), πριν από την συντήρηση.

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΑ ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑ ΠΕΔΙΑ ΣΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΚΑΙ ΣΤΟ ΠΥΡΓΙΑΚΟΝΙ, 2016

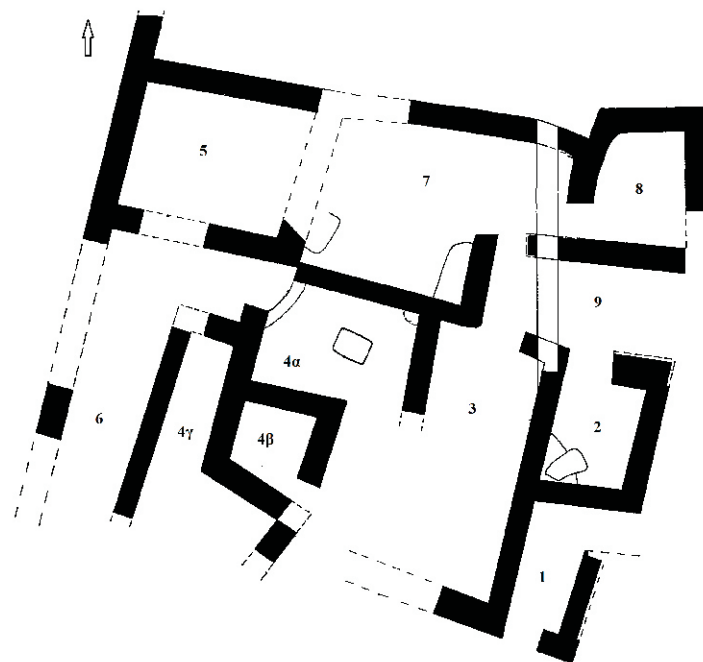
της

Χριστίνας Μαραμπέα

Η ανασκαφή στη Μυκηναϊκή ακρόπολη

Η Πανεπιστημιακή Ανασκαφή Ι στην Μυκηναϊκή ανακτορική ακρόπολη των Κανακίων εξελίχθηκε σε δύο περιοχές, στο Κτήριο Δ, με κεντρικό μαγειρείο και αποθηκευτικούς χώρους (Εικ. 1), και, κυρίως, στην Τριμερή Οικία Β.

Η έρευνα στο Κτήριο Δ, σε συνέχεια των εργασιών του 2015 (βλ. σχετικά περ. *Ακάμας*, Αρ. 10, 2016), εστίασε στο ανατολικό τμήμα του κτηρίου, με στόχο τον προσδιορισμό της σύνδεσής του με το Ανατολικό Συγκρότημα (στα ανατολικά). Ερευνήθηκε ο χώρος αμέσως ανατολικά των Δωματίων 2 και 8 και του Διαδρόμου αρ. 1 (Τ. 214 και Τ. 124). Στο νότιο τμήμα της ερευνηθείσας έκτασης (Τ. 214) αποκαλύφθηκε η σχετικά ανώμαλη επιφάνεια του φυσικού βράχου, ενώ στο αντίστοιχο βόρειο τμήμα (Τ. 124) ήλθε στο φως λίθινος μανδύας, γνωστός από όλα σχεδόν τα ανασκαφέντα δωμάτια των κτηρίων της ακρόπολης, ο οποίος δημιουργείται από την πτώση των λίθων των τοίχων. Λόγω πίεσης χρόνου, ο λίθινος μανδύας δεν αφαιρέθηκε

Εικ. 1. Κανάκια: ακρόπολη. Κάτοψη των χώρων του Κτηρίου Δ, μετά την ανασκαφή του 2015 (Σχέδ. Χ. Μαραμπέα).

και η περιοχή δεν ελέγχθηκε πλήρως. Γενικά, δίδεται η εντύπωση ενός ανοικτού χώρου, αμέσως ανατολικά των Δωματίων 2 και 8 του Κτηρίου Δ, χωρίς, να μπορεί, σε αυτήν την φάση, να αποκλεισθεί η περίπτωση πλήρους διάβρωσης της περιοχής. Η κατάσταση αναμένεται να αποσαφηνισθεί κατά τις επόμενες ανασκαφικές περιόδους.

Ο δεύτερος τομέας εργασιών στην Μυκηναϊκή ακρόπολη ήταν στην Τριμερή Οικία Β, σε μικρή απόσταση νοτίως του Κτηρίου Δ και σε χαμηλότερο επίπεδο, το περίγραμμα της οποίας είχε εντοπισθεί κατά την προκαταρκτική διερεύνηση της ακρόπολης το 2000. Η οικία εκτείνεται στον άξονα Α.-Δ. και αποτελείται από τρία δωμάτια, με είσοδο από ανατολάς. Μάλιστα, κατά την διερεύνηση του 2000 είχε αποκαλυφθεί το μονολιθικό κατώφλι της ανατολικής θύρας του πρώτου, από ανατολάς, δωματίου, το οποίο με το πέρασμα των ετών είχε εκ νέου καλυφθεί από λάσπη (βλ. και Λώλος, στο παρόν τεύχος).

Από τα τρία δωμάτια ανεσκάφησαν πλήρως τα δύο πρώτα (το ανατολικό και το μεσαίο), μέσων διαστάσεων 3,37 x 4,07 μ. και 3,10 x 4 μ. αντιστοίχως (Β.-Ν x Α.-Δ) (Εικ. 2-4). Το κατώφλι της ανατολικής θύρας (εύρους 1,20 μ. περίπου) εντοπίστηκε εκ νέου και αποκαλύφθηκε και η ενδιάμεση θύρα, για την κίνηση από το ανατολικό δωμάτιο στο μεσαίο. Ιδιαίτερα εντυπωσιακός, ως προς την δομή του, είναι ο βόρειος τοίχος της οικίας, τουλάχιστον στα δύο δωμάτια που ανεσκάφησαν, μεγίστου ύψους 0,65-0,70 μ. Φαίνεται ότι λειτουργούσε και ως αναλημματικός για τα χώματα της κλιτύς βορειότερα. Η βάση, δηλαδή η πρώτη στρώση, συγκροτείται από ακανόνιστους “ογκολίθους” ή μεγάλους λίθους, με αδρομερώς λαξευμένο νότιο μέτωπο (και στα δύο δωμάτια).

Η κλίση του εδάφους προς τα νότια και νοτιοδυτικά είχε ως αποτέλεσμα την διατήρηση λεπτής σχετικά επίχωσης, με μειούμενο πάχος από βορράν προς νότον.

Αφαιρέθηκαν δύο βασικά στρώματα: το τυπικό επι-

Εικ. 2. Κανάκια, ακρόπολη, Τριμερής Οικία Β. Στρώμα καταστροφής επί του χωμάτινου δαπέδου στο πρώτο από ανατολάς δωμάτιο της Οικίας.

φανειακό σκούρο καστανό χρώμα, πάχους έως 0,10 μ., το οποίο είχε διατηρηθεί μόνο σε ζώνη πλάτους 1,5 μ. περίπου (στον άξονα Β.-Ν.), κατά μήκος της βόρειας πλευράς των δωματίων, προφανώς λόγω του ισχυρού βορείου τοίχου, και το υποκείμενο καστανό-ανοικτό καστανό (7.5 YR 5/4-6/4), μέσου πάχους 0,55 μ. στη βόρεια πλευρά του Δωματίου 1 και 0,10 μ. στη νότια πλευρά του ίδιου δωματίου και 0,38 μ. στη βόρεια πλευρά και 0,12 μ. στη νότια πλευρά του Δωματίου 2.

Και στα δύο δωμάτια αποκαλύφθηκε το χωμάτινο δάπεδο, ανοικτού τεφρού χρώματος, το οποίο γενικώς ήταν λεπτότερο και προχειρότερης κατασκευής, σε σχέση με τα αντίστοιχα δάπεδα, κυρίως των δωματίων του Κεντρικού Κτηρίου Γ (Εικ. 2-3). Λόγω της κλίσης του εδάφους, στην περιοχή της νοτιοδυτικής γωνίας του Δωμ. 1 σημειώθηκε, σε έκταση 1,70 μ. x 1,50 μ. πε-

Εικ. 3. Κανάκια, ακρόπολη, Τριμερής Οικία Β. Στρώμα καταστροφής επί του χωμάτινου δαπέδου στο δεύτερο από ανατολάς δωμάτιο της Οικίας.

ρίπου, το υπόστρωμα του δαπέδου ή γέμισμα, από πορτοκαλόχρου-κιτρινέρυθρο χρώμα (περίπου 7.5 YR 6/6), με ψιλό χαλίκι και θαλάσσιο βότσαλο.

Επί του χωμάτινου δαπέδου των δύο δωματίων αποκαλύφθηκαν κυρίως μάζες σπασμένων αγγείων (κυλίκων, λεκανών, σκυφοκρατήρων, χυτροειδών αγγείων και άλλων) και λίγα λίθινα αντικείμενα (τριπτήρες, ακόνες, μυλόλιθος, κομβίο).

Στη βορειοδυτική γωνία του Δωματίου 1 εντοπίστηκε πιθανή κτιστή κατασκευή, από μεσαίους και μεγάλους, αρκετά πλακοειδείς, λίθους, σε 3 στρώσεις, διαστάσεων 1,20 x 0,50 μ. περίπου και ύψους 0,21-0,22 μ.

Η αυτονομία του Κτηρίου Β, όπως αυτή διαφαίνεται από την μέχρι τώρα έρευνά του, σε συνδυασμό με τη θέση του, δηλαδή κοντά στο κεντρικό Κτήριο Γ και εντός του περιβόλου που περικλείει το ανώτερο τμήμα της ακρόπολης, υποδεικνύει ένα δεύτερο επίπεδο στην αρχιτεκτονική και κοινωνική διαβάθμισή της.

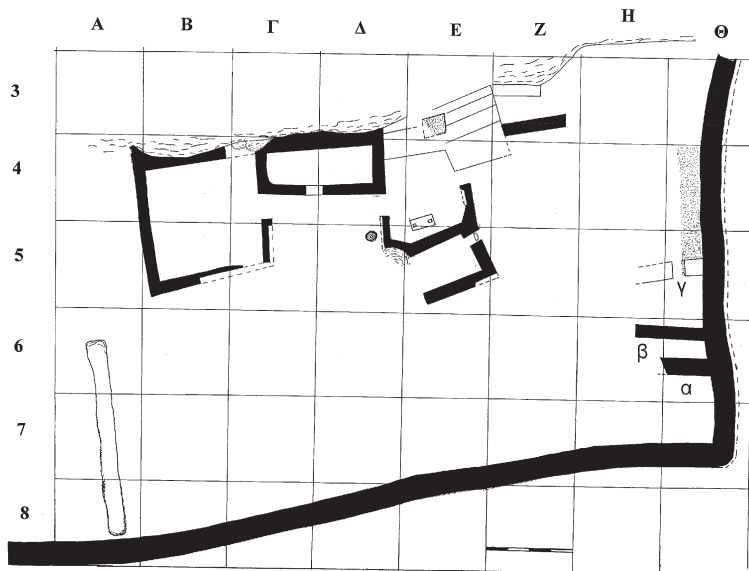
Η ανασκαφή στην περιοχή του Μυκηναϊκού λατρευτικού κτηρίου και του Κλασικού τεμένους στο Πυργιακόνι

Η Πανεπιστημιακή Ανασκαφή II στο Πυργιακόνι, στα νοτιοανατολικά της Μυκηναϊκής ακρόπολης, συνεχίστηκε συστηματικά μόνο στην περιοχή του Κλασικού – πρώιμου Ελληνιστικού τεμένους, ενώ στο μεγάλο Μυκηναϊκό λατρευτικό κτήριο έγιναν λίγες συμπληρωματικές εργασίες.

Πιο συγκεκριμένα, στο Κλασικό – πρώιμο Ελληνιστικό τέμενος οι εργασίες προχώρησαν στην περιοχή της υπολογιζόμενης ανατολικής πύλης-εισόδου του περιβόλου στο κατώτερο επίπεδο του τεμένους (Νότιο Τομέα) (Εικ. 5).

Εικ. 4. Κανάκια, ακρόπολη, Τριμερής Οικία Β. Το ανατολικό και το μεσαίο δωμάτιο της Οικίας μετά την ανασκαφή (από ανατολάς).

Εικ. 5. Πυργιακόνη, Τέμενος. Κάτοψη του νότιου τομέα, μετά την ανασκαφή του 2016 (Σχέδ. Χρ. Μαραμπέα).

Ερευνήθηκε η ζώνη αμέσως εσωτερικώς, δηλαδή δυτικώς, του ανατολικού τμήματος του περιβόλου του τεμένους. Σε συνέχεια των εργασιών του 2014, όπου είχε ερευνηθεί το δυτικό τμήμα του Τ. Θ5 και το ανατολικό ήμισυ του Τ. Η5, ανεσκάφη κατά το 2016 το δυτικό τμήμα των Τ. Θ3, Τ. Θ4, Τ. Θ5, Τ. Θ6, και το βορειοδυτικό τμήμα του Τ. Θ7, καθώς και το Τ. Η4 και το ανατολικό ήμισυ του Τ. Η6.

Το πραγματικό επιφανειακό στρώμα, σκούρου καστανού χρώματος (10 YR 4/2-5/2) ήταν πολύ λεπτό, κυρίως στα βορειότερα από τα ερευνηθέντα ανασκαφικά τετράγωνα, και δεν θεωρήθηκε χωριστό αρχαιολογικό στρώμα, εφόσον αφαιρείτο με ελαφρύ ξύσιμο κατά την αποψίλωση. Η υπόλοιπη επίχωση ήταν ανοικτότερου χρώματος, καστανού ή τεφρού (10

Εικ. 6. Πυργιακόνη, τέμενος. Τμήμα επίστρωσης από παχύ, σκληρό υδραυλικό κονίαμα, στο δυτικό τμήμα του Τ. Θ4

YR 5/2/6/2).

Θα πρέπει να αναφερθεί ότι δεν σημειώθηκε κανονικό δάπεδο στην ερευνηθείσα περιοχή, καθώς αυτή προφανώς συνιστούσε υπαίθρια έκταση. Το επίπεδο χρήσης της περιοχής μπορεί να προσδιορισθεί από το βάθος θεμελίωσης των αρχιτεκτονικών στοιχείων και των υπολειμμάτων του στρώματος καταστροφής. Ενδεχομένως υπήρχε χωμάτινη επίστρωση (από το ανοικτόχρωμο χώμα που ήταν σκληρότερο), ως στοιχειώδης διαμόρφωση της περιοχής.

Ενδιαφέρον στοιχείο, για την χρήση της περιοχής, απετέλεσε ο εντοπισμός, στο δυτικό τμήμα του Τ. Θ4, τμήματος επίστρωσης από

παχύ, σκληρό υδραυλικό κονίαμα, η οποία, όμως, δεν συνδέεται με κάποιο αρχιτεκτονικό στοιχείο (Εικ. 6). Το υδατοστεγές κονίαμα φέρει δύο στρώσεις, διαφορετικού χρώματος και βαθμού διατήρησης: η ανώτερη έχει πάχος 0,02 μ. περίπου, είναι κιτρινωπού χρώματος και διατηρείται σε μικρή έκταση (μεγίστων διαστάσεων 1,50 x 0,80 μ.), κατά τη βορειοανατολική γωνία του τμήματος Τ., ενώ η κατώτερη έχει πάχος 0,02-0,03 μ., είναι λευκού χρώματος, περιέχει ψιλό βότσαλο και διατηρείται σε μεγαλύτερη έκταση (2,50 x 1,50 μ., αν και κατεστραμμένη στο ανατολικό τμήμα). Ενδεχομένως οι στρώσεις συνιστούν δύο διαφορετικά επεισόδια στην διαμόρφωση της επίστρωσης από κονίαμα, η οποία εμφανίζεται αυτόνομη, ίσως ως μικρή στενόμακρη πλατφόρμα-ζώνη, πλησίον της υπολογιζόμενης ανατολικής εισόδου του τεμένους.

Το δυτικό μέτωπο του περιβόλου του τεμένους διατηρείται γενικά σε ύψος μίας στρώσης, με έντονη αλλοίωση. Κάτω από την στρώση αυτή (κατώτερη), η οποία εδράζεται σε διαφορετικά επίπεδα (βάθη), είναι ορατοί αργοί λίθοι διαφορετικών μεγεθών, ως σφήνες.

Παχύ στοιχείο (στοιχείο α) αποκαλύφθηκε στον άξονα Α. – Δ., σε μήκος 2,15 μ., εντός του Τ. Θ6, με το ανατολικό άκρο του να εφάπτεται στο δυτικό μέτωπο του περιβόλου. Το πάχος του στοιχείου είναι κυμαινόμενο: 0,82 μ. στα ανατολικά, 0,73 μ. στο μέσον και 0,30-0,54 μ. στα δυτικά.

Έτερο αρχιτεκτονικό στοιχείο (στοιχείο β) εντο-

Εικ. 6. Πυργιακόνη, τέμενος. Τμήμα Κώου οξυπύθμενου αμφορέα, σε ανάστροφη θέση, στο δυτικό τμήμα του Τ. Θ4.

πίσθηκε στον άξονα Α.-Δ., παράλληλα (και βορειότερα) προς το στοιχείο α. Είναι λεπτότερο σε σχέση με το πρώτο (πάχους 0,60 μ.) και έχει μήκος 3,10 μ. Παρά το γεγονός ότι τα στοιχεία α και β φαίνεται να διαμορφώνουν διάδρομο-πέραςμα, η λειτουργία τους παραμένει ασαφής, εφόσον δεν γνωρίζουμε, σε αυτό το στάδιο, το ακριβές σημείο της υπολογιζόμενης ανατολικής πύλης του περιβόλου του τεμένους.

Πιθανό στοιχείο (γ) εμφανίστηκε παράλληλα προς το στοιχείο β προς βορράν, χωρίς όμως να έχει την σαφήνεια των στοιχείων α και β. Επιπλέον, στο ανατολικό πέρας του εδράζεται επί των κονιαμάτων. Η μορφή του πιθανού αυτού στοιχείου είναι ομοίως ασαφής: πρόκειται για μικρή τετράγωνη κατασκευή σε επαφή με το δυτικό μέτωπο του περιβόλου ή επίμηκες στοιχείο; (υπόλειμμα τοίχου;), στον άξονα, ομοίως, Α.-Δ.

Επί του υδραυλικού κονιάματος σημειώθηκαν μικρές μάζες σπασμένων αγγείων, εκ των οποίων ξεχωρίζει το

Εικ. 7. Πυργιακόνη, Πυργιακόνη, τέμενος. Επιλογή θραυσμάτων Κώου εμπορικού οξυπύθμενου αμφορέα, πριν από την συντήρηση.

ανώτερο τμήμα Κώου αμφορέα, με σφράγισμα (ακαθόριστο εισέτι) στη λαβή (Εικ. 6-7). Το τμήμα αυτό σημειώθηκε εντός μικρού λάκκου επί του κονιάματος και μάλιστα σε ανάστροφη θέση, δηλαδή με το στόμιο εντός του λάκκου. Χρονολογικά μπορεί να τοποθετηθεί στον ορίζοντα του τέλους του 4ου-αρχών του 3ου αι. π.Χ., ενώ περισσότερες πληροφορίες θα μπορούν να προκύψουν μετά το καθάρισμα και την ανάγνωση του σφραγίσματος που φέρει επί της λαβής. Συνιστά ένα από τα τελευταία αγγεία που χρησιμοποιήθηκαν στο τέμενος και μετρούσε ήδη λίγες δεκαετίες χρήσης όταν αφέθηκε, όπως βρέθηκε, στη θέση του.¹

Επί του υδραυλικού κονιάματος εντοπίστηκαν, επίσης, θραύσματα άλλων αγγείων (λεκανών, λοπάδων), κυψελών και κεράμων (από κάποιο, ίσως, πρόχειρο σκέπαστρο), φθαρμένος γυάλινος πεσσός παιγνίου,² με επίπεδη κάτω και κυρτή άνω επιφάνεια (βλ. Λώλος, στο παρόν τεύχος) και θραύσμα μολύβδινου ελάσματος.

Στην περιοχή νοτιότερα, ήλθαν στο φως τμήματα πήλινων περιρραντηρίων γνωστού τύπου (όπως το ακέραιο παράδειγμα, στο νέο εκθεσιακό χώρο του Αρχαιολογικού Μουσείου Κορίνθου),³ θραύσματα αγγείων [μελαμβαφών αγγείων, εκ των οποίων δύο με εγχάρακτα σημεία στην κάτω επιφάνεια της βάσης (Εικ. 12), ένα, μάλιστα, με ιδιαίζοντως μεγάλο εγχάρακτο Α,⁴ Εικ. 8), οξυπύθμενων αμφορέων, λεκανών, λοπάδων και άλλων], κεράμων, κυψελών, λύχνων (Εικ. 9), μεγάλο τμήμα παχέος πήλινου πίνακος ή κεράμου (ως τράπεζας; Εικ. 10), καθώς και λίγα λίθινα αντικείμενα (εργαλεία). Από το κοσκίνισμα των χωμάτων προήλθε αριθμός μολύβδινων μαζών ή συνδέσμων (Εικ. 11), ακραίο τμήμα σιδηρού ήλου και άκρο χάλκινου οπέα.

Γενικά, η κατάσταση δεν αποσαφηνίστηκε μετά την ανασκαφή του 2016 και απαιτείται περαιτέρω εργασία στην εν λόγω περιοχή και οπωσδήποτε ανασκαφή του περιβόλου και της περιοχής αμέσως ανατολικά, προκειμένου να κατανοηθεί η κάτοψη και λειτουργία του ανατολικού τμήματος του τεμένους. Η ύπαρξη πάντως της επίστρωσης υδραυλικού κονιάματος, σε συνδυασμό με τον εντοπισμό θραυσμάτων περιρραντηρίων, του Κώου αμφορέα και των λεκανών υποδεικνύει τη συχνή χρήση νερού, από την παρακείμενη κυκλοτερή κρήνη, πιθανώς για το πλύσιμο των εισερχομένων(;)

Εικ. 8. Πυργιακόνι, τέμενος. Βάση μελαμβαφούς φιάλης, με εγχάρακτο γράμμα (Α), πριν από την συντήρηση.

στο τέμενος επί της πλατφόρμας, διαμορφωμένης με κονίαμα.⁵

Η δεύτερη περιοχή εργασιών στο τέμενος ήταν η μεγάλη φυσική λεκάνη (γνωστή στα μέλη της ανασκαφής ως “γκρόπα”), στο υψηλότερο επίπεδο (Βόρειο Τομέα), από το γέμισμα (μπάζωμα) της οποίας έχει ανασυρθεί μεγάλη ποσότητα κεραμεικής, χρονολογούμενη από την εποχή των Μηδικών πολέμων έως τα μέσα του 3ου αι. π.Χ. ή λίγο πριν.⁶

Λόγω της πτώσης πεύκου που βρισκόταν στο νότιο όριο της λεκάνης (στο Τ. Γ2) αποφασίσθηκε η ανα-

σκαφή της εναπομείνουσας επίχωσης, σε περιοχή μεγίστων αρχικών διαστάσεων 1,40 (Α.-Δ.) x 0,40 μ. (Β.-Ν.) έως 2,50 μ. (Α.-Δ.) x 1,20 μ. (Β. – Ν.) στο τέλος της ανασκαφής του 2016.

Αφαιρέθηκαν εννέα συμβατικά στρώματα χώματος που αντιστοιχούν σε πέντε γεωλογικά στρώματα, χωρίς όμως χρονολογική αλληλουχία, και επιβεβαιώθηκε η εικόνα που είχε προκύψει μετά την κύρια ανασκαφή της επίχωσης της φυσικής λεκάνης κατά το 2010. Δεν ολοκληρώθηκε η αφαίρεση της επίχωσης, μέχρι δηλαδή τον πυθμένα της λεκάνης, ο οποίος εμφανίζει έντονη κλίση από δυσμάς προς ανατολάς.

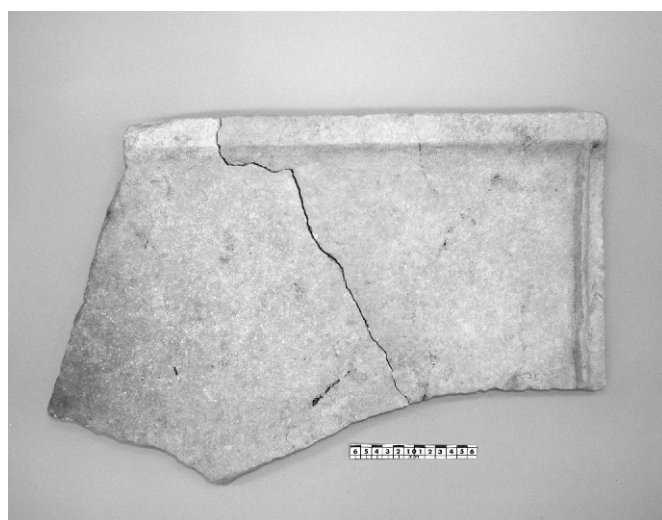
Τέλος, στο ανατολικό τμήμα του μεγάλου λατρευτικού Μυκηναϊκού κτηρίου πραγματοποιήθηκε εκτεταμένη διερεύνηση του δαπέδου του Δωματίου 18 (Τ. Δ8-Τ. Δ9) και του χώρου αμέσως βορείως αυτού (νοτιοδυτικό τμήμα του Τ. Ε9 και νοτιοανατολικό τμήμα του Τ. Ε8), με στόχο τον εντοπισμό περισσότερων θραυσμάτων κρατήρα του Εικονιστικού Ρυθμού που αναγνωρίστηκε κατά τις εργασίες του 2015 (βλ. Ημερολόγιο Ανασκαφής, 15.12.2015), ενός εκ των σπουδαιότερων λειτουργικών σκευών του κτηρίου, διακοσμημένου με “ηρωική” σκηνή (άρματα και πολεμιστές), χωρίς όμως, αποτέλεσμα.

Χριστίνα Μαραμπέα

*Διδάκτωρ Αρχαιολογίας,
Πανεπιστημιακή Ανασκαφή Σαλαμίνας*

Εικ. 9. Πυργιακόνι, τέμενος. Θραύσματα μελαμβαφών λόχων, πριν από την συντήρηση.

Εικ. 10. Πυργιακόνι, τέμενος. Τμήμα πήλινου πίνακα (ή κεράμου), πριν από την συντήρηση.

Σημειώσεις

1. Γεωργοπούλου 2005, Μέρος Β, 57-65.
2. Για υάλινους πεσσούς παιγνίων, οι οποίοι εμφανίζονται από τον 4ο αι. π.Χ., βλ. Ιγνατιάδου 1996, με βιβλιογραφία. Παραδείγματα είναι γνωστά και από το Ναυάγιο των Αντικυθήρων. Πρβλ. και Λώλος στο παρόν τεύχος για δεύτερο παράδειγμα, πρασινωπού χρώματος, επιφανειακό εύρημα του 2016.
3. Για άλλα παραδείγματα από λίθο (και μάρμαρο) και πηλό από το Πυργιακόνι βλ. Λώλος 2015, 6. Για γενική επισκό-

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Γεωργοπούλου, Β. 2005: *Κωακοί Ελληνιστικοί Εμπορικοί Αμφορείς: Τυπολογία, χρονολόγηση, διασπορά*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Ιγνατιάδου, Δ. 1996: “Ελληνιστικό επιτραπέζιο παιχνίδι με γυάλινους πεσσούς”, *Αρχαία Μακεδονία, 6ο Διεθνές Συμπόσιο*, Τόμος 1, 507-522.
- Lang, M. 1976: *Graffiti and Dipinti, The Athenian Agora, Vol. XXI*, The American School of Classical Studies at Athens, Princeton.
- Λώλος, Γ. 2015: “Ανασκαφικές και επιφανειακές έρευνες στη νότια Σαλαμίνα κατά το 2014”, *Ακάμας*, Αρ. 9, 2-8.

πηση, βλ. π.χ. Πουπάκη 2002.

4. Για γράμμα Α (αυτόνομο ή μέρος ονόματος), σε βάση φιάλης, από την Αγορά των Αθηνών, βλ. Lang 1976, 36, F87.
5. Για την απαραίτητη ύπαρξη νερού προς τελετουργικό πλύσιμο και εξαγνισμό, αλλά και για το ξεδίψασμα των προσκυνητών/επισκεπτών, βλ. π.χ. Pedley 2005, 77, 98. Mikalson 2010, 9-10.
6. Για τη φυσική λεκάνη και το ρόλο της βλ. και Λώλος, στο Λώλος και Μαραμπέα 2017, 444.

Λώλος, Γ. και Χρ. Μαραμπέα 2017: “Νεώτερα δεδομένα από την Ανασκαφή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων στην περιοχή της πρωτεύουσας του Μυκηναϊκού βασιλείου της Σαλαμίνας”, *Δωδώνη, Ιστορία-Αρχαιολογία, τ. ΜΓ'-ΜΔ'*, 2014-2015, 433-465.

Mikalson, J. 2010: *Ancient Greek Religion*, Wiley-Blackwell.

Pedley, J. 2005: *Sanctuaries and the sacred in the ancient Greek world*, Cambridge University Press, Cambridge.

Πουπάκη, Ε. 2002: “Λίθινα λουτήρια, περιρραντήρια και κάρδοποι της Κλασικής αρχαιότητας”, *Αρχαιολογία*, τόμ. 11, 273-306.

Εικ. 11. Πυργιακόνι, τέμενος. Τμήμα μολύβδινων συνδέσμων (επάνω), μολύβδινου ελάσματος (μέσον) και μάζες μολύβδου (κάτω), πριν από την συντήρηση.

Εικ. 12. Πυργιακόνι, τέμενος. Βάση μελαμβαφούς φιάλης, με εγχάρακτο σημείο, πριν από την συντήρηση.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ ΣΤΗ ΝΟΤΙΑ ΣΑΛΑΜΙΝΑ ΚΑΤΑ ΤΟ 2017

Έκθεση Αποτελεσμάτων

του

Γιάννου Γ. Λώλου

Οργάνωση-εκτέλεση των ερευνών

Συνεχίσθηκαν κατά το Φθινόπωρο έως τον Δεκέμβριο του 2017 (με διακοπές λόγω καιρικών συνθηκών) για εικοστό τέταρτο (24ο), κατά σειράν, έτος, οι συστηματικές ανασκαφικές και επιφανειακές έρευνες και άλλες εργασίες του Τομέα Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων στο νότιο τμήμα της Σαλαμίνας, με επίκεντρο την περιοχή των Κανακίων, δηλαδή την περιοχή με την αρχαιότερη (Νεολιθική) οικιστική ανάπτυξη, στην νοτιοδυτική ακτή, υπό την διεύθυνση του υπογραφομένου (ως Διευθυντή, και της Χρ. Μαραμπέα, ως Υποδιευθύντριας).¹

Οι ανασκαφικές και άλλες έρευνες του 2017 πραγματοποιήθηκαν με την συναίνεση και την κατά νόμον εποπτεία της Εφορείας Αρχαιοτήτων Δυτικής Αττικής, Πειραιώς και Νήσων του ΥΠ.ΠΟ.Α.,² χάρις στην συνεχιζόμενη, παρά την δυσμενή οικονομική συγκυρία, χρηματοδότηση από το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων,³ και με την υποστήριξη του Δήμου Σαλαμίνας (μέσω της διάθεσης λεωφορείου του Δήμου για την καθημερινή μεταφορά της Πανεπιστημιακής ομάδος στους χώρους των ερευνών).⁴

Στις ανασκαφικές και σχετιζόμενες εργασίες του 2017 είχαν ουσιαστική συμμετοχή αρχαιολόγοι, πρωτίστως η Δρ. Χριστίνα Μαραμπέα (Διδάσκουσα Ανασκαφικής (Π.Υ.) στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, κατά το Χειμερινό Εξάμηνο του Ακαδ. έτους 2017-2018), ως άμεσα υπεύθυνη στο πεδίο και στο Εργαστήριο, και η σταθερή συνεργάτιδα Άννα Νοτιά, καθ' όλην την διάρκεια της έρευνας, άλλοι συνεργάτες διαφόρων ειδικοτήτων,⁵ ομάδα πτυχιούχων και φοιτητών Αρχαιολογίας,⁶ καθώς και τεχνικό-βοηθητικό προσωπικό.⁷

Το Εργαστήριο/Αποθήκη της Πανεπιστημιακής Ανασκαφής Σαλαμίνας, στο κτήριο της Δημοτικής Κοινότητας Σεληνίων του Δήμου Σαλαμίνας, λειτούργησε καθ' όλην την διάρκεια της έρευνας του 2017 (ενώ το προς συντήρηση κεραμεικό υλικό και τα άλλα αντικείμενα από την ανασκαφή μεταφέρονται παγίως στο Αρχαιολογικό Μουσείο Σαλαμίνας στην Κούλουρη).

Ανασκαφικές έρευνες

Η Πανεπιστημιακή Ανασκαφή I, πρώτη σε σειρά εκτέλεσης κατά την ερευνητική περίοδο του 2017, και σε συνδυασμό με την επιφανειακή έρευνα στην ευρύτερη περιοχή των Κανακίων, εξελίχθηκε κυρίως στο ανατολικό τμήμα του Κεντρικού Κτηρίου (Γ) στην Μυκηναϊκή ανακτορική ακρόπολη-έδρα της δυναστείας των Αιακιδών, με την πλήρη ή μερική αποκάλυψη περαιτέρω χώρων (δωματίων) του τμήματος αυτού, το οποίο, όπως διαπιστώνεται τώρα οριστικά, παρουσιάζει οργανική σύνδεση με το παρακείμενο Κτήριο Δ, όπου βρίσκονται: το κεντρικό μαγειρείο και συναπτόμενοι αποθηκευτικοί χώροι.⁸

Η Πανεπιστημιακή Ανασκαφή II, δεύτερη σε σειρά εκτέλεσης κατά το 2017 (και μικρότερης διάρκειας), συνεχίσθηκε στο

Εικ. 1. Κανάκια. Περιοχές επιφανειακών ερευνών 2017.

Πυργιακόνι, σε ελάχιστη απόσταση στα νοτιοανατολικά της ακρόπολης, συγκεκριμένα στην έκταση του Κλασικού-πρώιμου Ελληνιστικού τεμένους (“αναδυόμενου” ως τοπικού Αιαντείου). Περιορίστηκε σε ανασκαφικά τετράγωνα στο ανατολικό τμήμα του κατώτερου επιπέδου (Νότιου Τομέα) του τεμένους, όπου δεν σημειώθηκαν αρχιτεκτονικά υπολείμματα, αλλά μόνον κινητά (κεραμικά και άλλα) ευρήματα, ανάμεσά τους και θραύσμα μαρμάρινου αντικειμένου, ενδεχομένως αγάλματος, σχετιζόμενου, ίσως, με το λίθινο βάθρο αγάλματος από τον παρακείμενο ναΐσκο, σε σχήμα Π, το οποίο αποκαλύφθηκε κατά την ανασκαφή του 2013 (και έχει, από τότε, μεταφερθεί στο Αρχαιολογικό Μουσείο Σαλαμίνας).⁹

Επιφανειακές έρευνες

Πέρα από εργασίες συντήρησης και προστασίας των αποκαλυπτόμενων αρχαίων στους χώρους των ανασκαφών και δοκιμών (κάλυψη δαπέδων, πλήρωση ορισμένων τομών, διευθέτηση λιθοσωρών και χωμάτων και επιδιόρθωση-συντήρηση προσωρινών περιφράξεων), συνεχίστηκε, κατά διαστήματα το 2017, και η σχετιζόμενη επιφανειακή έρευνα στην ευρύτερη περιοχή (Εικ. 1).

Α. Στεφηλούκο

Στη νότια κλιτύ της Νεολιθικής ακρόπολης, με την κύρια οικιστική εγκατάσταση (γεωργών, κτηνοτρόφων και αλιέων) αναγνωρίστηκαν περαιτέρω μόνιμα στοιχεία, με “περιρρέουσα” Νεολιθική επιφανειακή κερα-

Εικ. 2. Κανάκια, Στεφηλούκο. Άποψη του αναλημματικού τοίχου στο κατώτερο επίπεδο της νότιας κλιτύς του υψώματος, από τα νότια/νοτιοανατολικά.

μεική: καλοδιατηρημένο τμήμα αναλήμματος, στο κατώτερο επίπεδο της κλιτύς, στον άξονα Α.-Δ., και σε απόσταση 40 μ. νοτιοανατολικά της διερευνητικής Τομής 1 (Εικ. 2) και ενδιαφέρον αρχιτεκτονικό υπόλειμμα, που φαίνεται να σχηματίζει γωνία, σε υψηλότερο σημείο, και σε απόσταση 68 μ. ανατολικά της Τομής 1. Απέχουν μεταξύ τους 35 μ. περίπου.

Β. Μεγάλο Στεφάνι (Ν.Δ. τμήμα)

Στο πλαίσιο των ερευνών του 2017 στην περιοχή Κανακίων πραγματοποιήθηκε, επίσης, περιορισμένη επιφανειακή έρευνα στο νοτιοδυτικό τμήμα του ορεινού όγκου (αναφερόμενου ως “Μεγάλο Στεφάνι” στον χάρτη της Γ.Υ.Σ.), ο οποίος αποτελεί το βόρειο όριο της κοιλάδος των Κανακίων, συγκεκριμένα στο πρώτο (από τα νότια-νοτιοδυτικά) βραχώδες ύψωμα του όγκου, αμέσως βορείως της παραλιακής ζώνης του παραθεριστικού οικισμού των Κανακίων και της κύριας Οδού Αίαντος.

Από το ύψωμα αυτό, όπως και από τα άλλα γειτονικά, έχει κανείς θαυμάσια εποπτεία ολόκληρης της κοιλάδος, από τα βόρεια, με την Νεολιθική ακρόπολη του Στεφηλούκου προς τα ανατολικά, να ξεχωρίζει έντονα στο τοπίο.

Κατά τον έλεγχο του υψώματος δεν διαπιστώθηκαν αρχαία ίχνη. Στο χαμηλότερο επίπεδο, μόνον, στη νότια πλευρά, απαντούν σποραδικά, σε σημεία, επιφανειακά όστρακα αγγείων, ως επί το πλείστον Ελληνιστικών-Υστερορωμαϊκών χρόνων, τα οποία προφανώς σχετίζονται με την διαπιστωμένη, από προηγούμενες

Εικ. 3. Κανάκια, Μεγάλο Στεφάνι (νοτιοδυτικό τμήμα). Άποψη της παραλιακής ακρόπολης, από βορράν.

αναγνωριστικές έρευνες και την μερική ανασκαφή εγκατάστασης Ελληνιστικού κεραμοποιείου (2002), ύπαρξη μικρού πολισίματος κατά τους χρόνους αυτούς στην κοιλάδα των Κανακίων.

Γ. Κοιλάδα Κανακίων-Βόρειο όριο

Τέλος, σε σημείο στην βόρεια εσχατιά της κοιλάδος, σε απόσταση 650 μ. περίπου (σε ευθεία γραμμή) δυτικώς/βορειοδυτικώς της υψηλότερης κεραίας (εκ ζεύγους), εντοπίστηκαν ίχνη πιθανής Νεολιθικής εγκατά-

στασης (της 6ης ενδεχομένως της περιοχής Κανακίων). Πρόκειται για ανδηρωτή τοποθεσία, αμέσως κάτω από το μακρό βραχώδες μέτωπο υψώματος (Εικ. 4-5), νοτίως (πλησίον) του χωματόδρομου με κατεύθυνση προς το Θινιό, και με θέα κυρίως προς τα νότια και τα νοτιοδυτικά, όπου παρατηρήθηκαν πιθανά υπολείμματα διαλυμένων αναλημματικών τοίχων και σποραδικά όστρακα άγραφων Νεολιθικών αγγείων (τουλάχιστον οκτώ θραύσματα τοιχωμάτων).

Γιάννος Γ. Λώλος

Καθηγητής Προϊστορικής Αρχαιολογίας
Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Σημειώσεις

1. Σύμφωνα με σχετικές Υ.Α., από τα τέλη Αυγούστου 2017.
2. Εκπροσωπούμενης δια των αρχαιολόγων Κας Ανδρομάχης Καπετανοπούλου και Δρος Μαρίνας Παπαδημητρίου.
3. Επί πρυτανείας του Καθηγητή κ. Γεωργίου Καψάλη και επί θητείας του Καθηγητή κ. Τριαντάφυλλου Αλμπάνη, ως Αναπληρωτή Πρύτανη επί των Οικονομικών, μέσω των Οικονομικών Υπηρεσιών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (δια του Διευθυντή κ. Κωνσταντίνου Βασδέκη και της υπεύθυνης Κας Σοφίας Μάκη).
4. Χάρης στο ζωηρό ενδιαφέρον της Δημάρχου Σαλαμίνας Κας Ισιδώρας Νάννου-Παπαθανασίου, του Αντιδημάρχου κ. Ιωάννη Σκιαθίτη και του Δημοτικού Συμβουλίου.
5. Σ. Λώλος, Κ. Βασιλειάδης, Μ. Βενάκη, Α. Κουνδουράκη, Ν. Γαβριήλ, Κ. Μπαϊραμίδου, Γ. Δεμέστιχας, Φ. Βλαχάκη, Χρ. Αγουρίδης, Μ. Μιχάλη, Α. Κύρου και Δ. Αρτέμης.
6. Ν. Ανθούση, Δ. Μαχαιρά, Ε. Ουσταμπασίδου, Σ. Σοφρά, Ε. Βαμβακά, Κ. Μερκούρης, από το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, και Zhang Yunan και Lin Yi-Hsien, από το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα του Τμήματος Αρχαιολογίας και Μουσειολογίας του Πανεπιστημίου του Πεκίνου.
7. Σπ. Αγιάζι, Γ. Αγιάζι και Α. Μουσταφά.

8. Τελευταίως, και με δεδομένα τα αποτελέσματα της 20-ετούς, σχεδόν, ανασκαφικής και επιφανειακής έρευνας στην ακρόπολη και στην περιοχή των Κανακίων, υποστηρίχθηκε, με μία φράση (στο *Nature*, 548, 7) ότι “ο κύριος Υστεροελλαδικός (Μυκηναϊκός) οικισμός στη νήσο, που προηγήθηκε της ιστορικής Σαλαμίνας” είναι στην περιοχή της σημερινής πόλης (Κούλουρης), όπου, όμως, έχουν αποκαλυφθεί μόνον συστάδες Μυκηναϊκών θαλαμοειδών τάφων ή μεμονωμένοι τάφοι, όχι οικιστικά κατάλοιπα (βεβαιωμένης εκτάσεως ή επιπέδου). Ο πιθανός Μυκηναϊκός οικισμός (και όχι βέβαια ακρόπολη-κέντρο εξουσίας) στην περιοχή αυτή θα πρέπει πρώτα να βρεθεί και να ανασκαφεί, πριν από οποιαδήποτε συγκριτική εξέταση.

Έτσι το φάσμα (με την αρχαία έννοια της οπτασίας, φαντάσματος, οράματος) της σημερινής πόλης της Σαλαμίνας ως Μυκηναϊκής πρωτεύουσας της νήσου, το οποίο προβάλλει τώρα και σε εργασία του Ι. Χαιρετάκη (2018, 46-51), θα παραμείνει στον αέρα, χωρίς επιστημονική έδραση, μέχρι να βρεθεί στην περιοχή της Κούλουρης το Μυκηναϊκό πάρισον των Κανακίων...

9. Για το Κλασικό σύστημα στο Πυργιακόνι βλ. και Stroszeck 2017.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Stroszeck, J. 2017: “Bemerkungen zu Kulten und Heiligtümern auf der Insel Salamis I”, στο H. Frielinghaus και J. Stroszeck (επιμ. έκδ.), *Kulte und Heiligtümer in Griechenland, Neue Funde und Forschungen. Beiträge zur Archäologie Griechenlands 4*, Möhnesee, 9-52.
- Χαιρετάκης, Ι. 2018: (βλ. βιβλιογραφία Χρ. Μαραμπέα στο επόμενο άρθρο).

Εικ. 4. Κοιλάδα Κανακίων, βόρειο όριο. Αποψη του νοτίου μετώπου του βραχώδους υψώματος, με την πιθανή Νεολιθική θέση, από τα νότια.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ ΣΤΗ ΝΟΤΙΑ ΣΑΛΑΜΙΝΑ,
2017: Ακρόπολη, Πυργιακόνι,
Στεφηλούκο, Κοιλιάδα Κανακίων

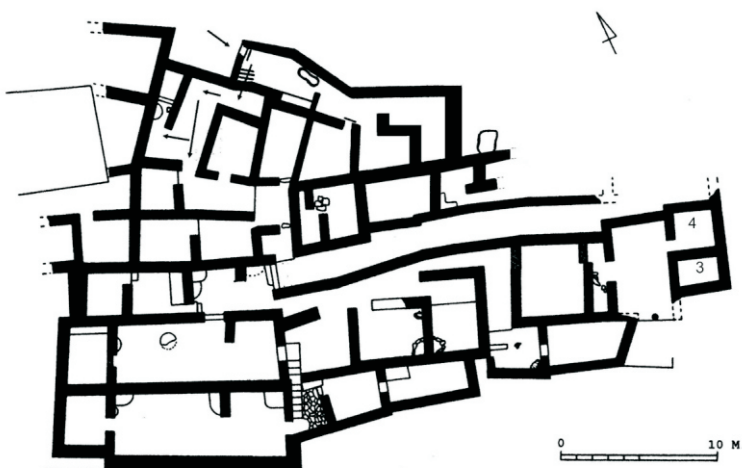
της

Χριστίνας Μαραμπέα

Η ανασκαφή στη Μυκηναϊκή ακρόπολη

Η ανασκαφή στη Μυκηναϊκή ακρόπολη των Κανακίων (Πανεπιστημιακή Ανασκαφή Σαλαμίνος Ι) διενεργήθηκε στο βορειοανατολικό τμήμα του Κεντρικού Κτηρίου Γ και συγκεκριμένα βορείως και ανατολικά των χώρων 4 και 3 (Εικ. 1). Ανεσκάφησαν, πλήρως ή μερικώς, τα τετράγωνα Α9, Β9, ΑΑ8, ΑΑ9, ΒΒ8 και ΒΒ9, αποκαλύφθηκαν πέντε τουλάχιστον νέοι χώροι και επιβεβαιώθηκε η αρχική εκτίμηση περί σύνδεσης των Κτηρίων Γ και Δ, γεγονός που υποδεικνύει την πυκνή οικιστική δόμηση του διασέλου μεταξύ των δύο υψωμάτων της ακρόπολης (Εικ. 2-4). Επίσης, μία διερευνητική τομή πραγματοποιήθηκε στην Οικία Θ, αμέσως βορείως του Κτηρίου Γ.

Αναλυτικότερα, αποκαλύφθηκε ο βόρειος τοίχος του χώρου 4, ο οποίος δεν είχε εντοπισθεί με σαφήνεια κατά τις εργασίες του παρελθόντος, και συμπληρώθηκε η κάτοψη του δωματίου, μεγαλύτερων, πλέον, διαστάσεων 3,50 x 4 μ.), σε σύγκριση με την αρχική εκτίμηση. Αμέσως βορείως του χώρου 4 και σε σαφώς χαμηλότερο επίπεδο σημειώθηκε νέος χώρος (οριζόμενος από τους τοίχους ζ1-ζι-η), μέσων διαστάσεων 2 μ. (Β.-Ν.) x 2,70 μ. (Α.-Δ.), με δάπεδο από σκληρό χώμα και υπολείμματα αγγείων (υδροφόρων, κυλίκων, σκύφων, χυτροειδών) επί αυτού (Εικ. 2-3).

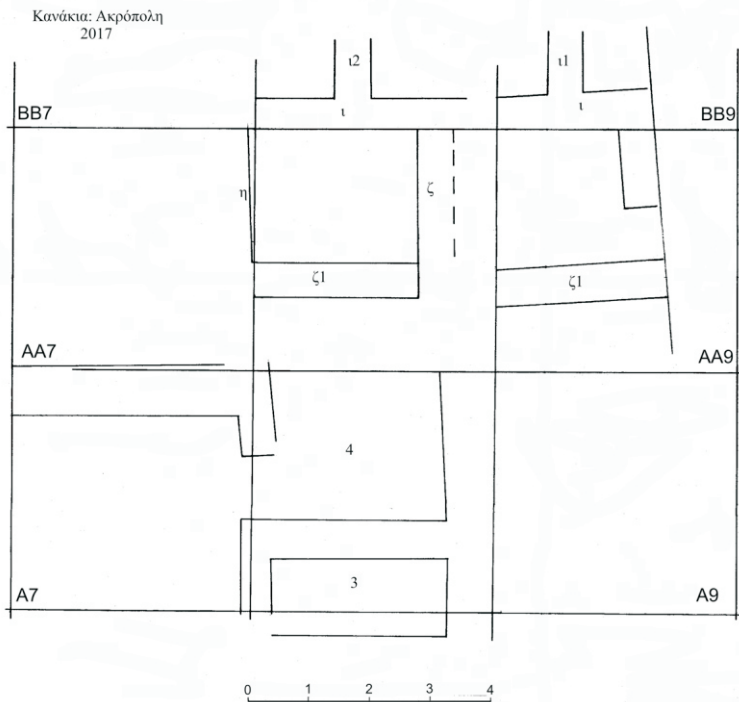

Εικ. 1. Κανάκια, ακρόπολη. Κάτοψη του Κεντρικού Κτηρίου Γ, πριν από τις εργασίες του 2017.

Έτερος χώρος (τοίχοι ζ1-θ-ι-ζ) αποκαλύφθηκε αμέσως ανατολικά αυτού (Εικ. 2), ο οποίος συνδέει τα Κτήρια Γ και Δ, υποδεικνύοντας, πλέον, την ύπαρξη ενός μεγάλου συγκροτήματος επί του διασέλου της ακρόπολης, αποτελούμενου από τα Κτήρια Γ και Δ (και από το Ανατολικό Συγκρότημα, όπως υπολογίζεται). Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι ο βόρειος τοίχος των δύο προαναφερόμενων νέων χώρων, στιβαρής εμφάνισης, λόγω της κλίσης του εδάφους, συνεχίζει προς ανατολάς ως βόρειος τοίχος των δωματίων 5, 7 και 8 του Κτηρίου Δ. Ο δεύτερος αυτός χώρος διαθέτει χαμηλή κτιστή κατασκευή, μεγίστων αποκαλυφθεισών διαστάσεων 1,10 x 0,60 μ., αποτελούμενη από μικρού πάχους πλάκα και άλλους έξι μικρότερους πλακοειδείς λίθους, στην βορειοανατολική γωνία του,¹ και επί του χωματινίου δαπέδου του σημειώθηκαν υπολείμματα αγγείων (κλειστών, κυλίκων, σκύφων, λεκανών, χυτροειδών) και λίγα λίθινα αντικείμενα.

Τμήματα τριών χώρων ερευνήθηκαν βορειότερα (οριζόμενα από τους τοίχους ι-ι1, ι1-ι-ι2 και ι2-ι (Εικ. 4), από ανατολάς προς δυσμάς), χωρίς, όμως, να αποσαφηνιστεί η κάτοψή τους, καθώς γειτνιάζουν προς την περίφραξη του Κτηρίου Γ. Είναι, πάντως, σαφές ότι οι χώροι συνεχίζουν προς ανατολάς και βορράν εκτός περίφραξης, αλλά και προς δυσμάς στο εναπομείναν άσκαφο τμήμα του Κτηρίου Γ. Η προς ανατολάς συνέχεια του συγκροτήματος υποδηλώνει την ύπαρξη χώρων βορείως των δωματίων 5, 7 και 8 του Κτηρίου Δ, γεγονός που υποστηρίζεται και από την παρατήρηση λιθοσωρών μέσα στην πυκνή βλάστηση. Η δε συνέχεια του συγκροτήματος προς βορράν υπολογίζεται ότι είναι βαθμιδωτή, λόγω της έντονης προς βορράν κλίσης του εδάφους και φαίνεται ότι ενσωματώνει την λεγόμενη Οικία Θ, τμήμα της οποίας είχε προκαταρκτικώς διερευνηθεί κατά την πρώτη φάση των εργασιών επί της ακροπόλεως, το 2000 (βλ. και παρακάτω).

Επίσης, διερευνήθηκε η περιοχή ανατολικά

Εικ. 2. Κανάκια, ακρόπολη, Κτήριο Γ. Κάτοψη των χώρων μετά την ανασκαφή του 2017 (Σχέδ. Χρ. Μαραμπέα).

των δωματίων 4 και 3, έως την περίφραξη του Κτηρίου Γ. Δεν προέκυψε οποιοδήποτε αρχιτεκτονικό στοιχείο, λόγω της έντονης διάβρωσης, η οποία είχε ως αποτέλεσμα την εμφάνιση του φυσικού βράχου σε τμήματα προ της έναρξης των εργασιών. Ο εντοπισμός, όμως, ποσότητας κεραμεικής (κυρίως στο T. A9) θα πρέπει να θεωρηθεί υπόλειμμα περιεχομένου χώρων που έχουν καταστραφεί ολοσχερώς.

Βορείως της περιοχής των φετινών εργασιών και σε χαμηλότερο επίπεδο εντοπίζεται τμήμα της Οικίας Θ, το οποίο είχε έλθει στο φως κατά την προκαταρκτική διερεύνηση της Μυκηναϊκής ακρόπολης τον Σεπτέμ-

βριο του 2000. Τότε, είχαν εντοπισθεί τμήματα τριών παράλληλων τοίχων, στον άξονα Β.-Ν., ο μεσαίος εκ των οποίων με βόρεια παραστάδα εισόδου, καθώς και βόρειος εγκάρσιος τοίχος (δηλαδή στον άξονα Α.-Δ.). Οι τοίχοι αυτοί ορίζουν δύο χώρους (Α. και Δ. του μεσαίου τοίχου με την θύρα) ισχυρού οικοδομήματος.

Αποφασίσθηκε να γίνει τομή (υπ' αρ. 1) διαστάσεων 2 x 2 μ., στο δυτικό χώρο και συγκεκριμένα στη συμβολή του βορείου και του ανατολικού τοίχου του, με στόχο τον έλεγχο της στρωματογραφίας (και γενικότερα την εκτίμηση της θέσης των δύο δωματίων σε σχέση με το Κτήριο Γ).

Αμέσως κάτω από την αρχική επιφάνεια του εδάφους αποκαλύφθηκε υπόλειμμα μη συμπαγούς δαπέδου, συγκεκριμένα στη βορειοανατολική γωνία και στο νότιο ήμισυ της τομής, και αρχή γεμίματος/μπαζώματος στο υπόλοιπο τμήμα (Εικ. 5).

Εκτός από όστρακα (αγγείων) και ένα λίθινο αντικείμενο, ο χώρος δεν απέδωσε άλλα ευρήματα, προφανώς λόγω της έντονης διάβρωσης. Ενδεχομένως τα νότια τμήματα των δωματίων διατηρούν παχύτερες επιχώσεις. Ομοίως, δεν αποσαφηνίσθηκε η σχέση του τμήματος(;) κτηρίου με το Κτήριο Γ, καθώς θα πρέπει να ανασκαφεί η περιοχή στην πορεία της περίφραξης του Κτηρίου Γ και του διαμορφωθέντος μονοπατιού εξωτερικά αυτής.

Εικ. 3. Κανάκια, ακρόπολη, Κτήριο Γ. Αποψη των ανασκαφέντων τετραγώνων, με τους εντοπισθέντες χώρους, από τα βορειοδυτικά.

Εικ. 4. Κανάκια, ακρόπολη, Κτήριο Γ. Τμήμα του χώρου ι2-ι, με ευρήματα επί του χωμάτινου δαπέδου, από τα νοτιοδυτικά.

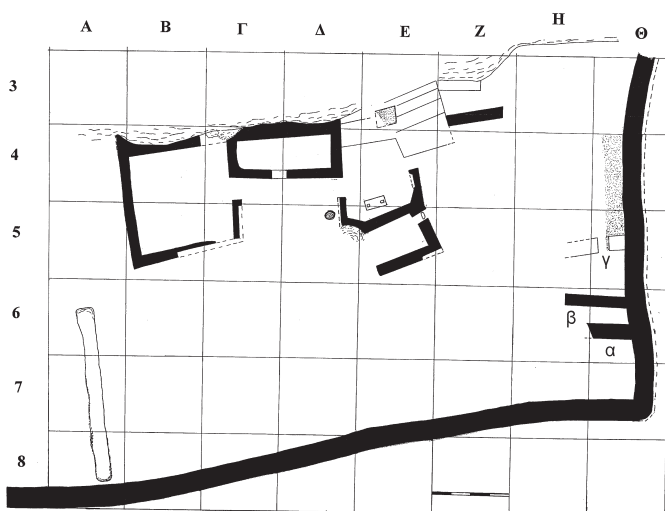

Εικ. 5. Κανάκια, ακρόπολη, Οικία Θ, τομή 1. Αποψη του δαπέδου και της αρχής του γεμίματος (μαζώματος), αμέσως κάτω από την επιφάνεια του εδάφους, από τα νότια.

Η ανασκαφή στο Πυργιακόνι

Στο Κλασικό-πρώιμο Ελληνιστικό τέμενος (δημόσιο Αθηναϊκό ιερό), στην άμεσα γειτονική τοποθεσία Πυργιακόνι στα νοτιοανατολικά της ακρόπολης, συνεχίσθηκε (στο πλαίσιο της Πανεπιστημιακής Ανασκαφής Σαλαμίνας II) ο έλεγχος του κατώτερου επιπέδου (Νοτίου Τομέα, Εικ. 6). Απώτερος στόχος των εργασιών είναι η πλήρης διερεύνηση του χώρου που ορίζεται από τον περίβολο του τεμένους στα ανατολικά, στα νότια και στα δυτικά.

Συγκεκριμένα, ανεσκάφησαν τα τετράγωνα Z4 και Z5 και τα δυτικά ημίσεα των τετραγώνων H5 και H6. Δεν σημειώθηκαν αρχιτεκτονικά υπολείμματα σε κανένα σημείο της ανασκαφείσας περιοχής, ώστε να μπορούν να συνδεθούν με τα υπολείμματα τοίχων που είχαν αποκαλυφθεί κατά τις προηγούμενες περιόδους

Εικ. 6. Πυργιακόνι, Τέμενος. Κάτοψη του νοτίου τομέα (Σχέδ. Χρ. Μαραμπέα).

Εικ. 7. Πυργιακόνι, Τέμενος, Νότιος τομέας. Θραύσμα μαρμαρίνου αντικειμένου (αγάλματος;) και χάλκινο νόμισμα.

στο ανατολικό τμήμα του κατώτερου επιπέδου του τεμένους (τοίχοι α και β και πιθανό στοιχείο γ). Προβάλλει, πάντως, λογική η εκτίμηση ότι οι τοίχοι α και β συνέχιζαν αρχικά προς δυσμάς.

Από τα ευρήματα που σημειώθηκαν ξεχωρίζουν τμήμα μαρμαρίνου αντικειμένου (αγάλματος;) και χάλκινο νόμισμα (4^{ου}-πρώιμου 3^{ου} αι. π.Χ.) (Εικ. 7). Ο όγκος των ευρημάτων αφορούσε, όπως και κατά το παρελθόν, σε θραύσματα αγγείων διαφόρων σχημάτων και κατηγοριών (μελαμβαφούς, άγραφης λεπτής και χονδροειδούς κεραμεικής) και σκευών (κυψελών, κεράμων και πιθανών αρχιτεκτονικών στοιχείων).

Διερευνητικές τομές

Α. Νεολιθική ακρόπολη Στεφηλούκου

Ο σημαντικός Νεολιθικός οικισμός επί του βραχώδους και μακρόστενου υψώματος στη θέση Στεφηλούκου, στην ανατολική πλευρά της κοιλάδας των Κανακίων, εντοπίστηκε και τεκμηριώθηκε, για πρώτη φορά, από την επιφανειακή έρευνα του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων στην ευρύτερη περιοχή κατά τα έτη 2011-2012.² Βάσει των επιφανειακών κινητών ευρημάτων (οστράκων, λιθίνων αντικειμένων, οστρέων) και των αναλημματικών τοίχων που διακρίνονται στο έδαφος, ο οικισμός καταλαμβάνει κυρίως τη νότια κλιτύ του υψώματος, έως τον χείμαρρο που έρχεται από το Μοναστήρι του Αγίου Νικολάου (στα Λεμόνια) προς τα ανατολικά, και σε μικρότερο βαθμό τη βόρεια. Συνιστά δε τον πρώτο Νεολιθικό οικισμό που

Εικ. 8. Κανάκια, Στεφηλούκο. Άποψη της νότιας κλιτύς του υψώματος, από τα νοτιοανατολικά.

ερευνάται επί της νήσου.

Στη θέση αυτή διανοίχθηκαν δύο δοκιμαστικές τομές (Τομή 1 και 2),³ με στόχο τον έλεγχο της στρωματογραφίας του χώρου και την ακριβέστερη χρονολόγηση της εγκατάστασης. Οι δύο τομές, διαστάσεων 2 μ. (B.-N.) x 1,5 μ. (A.-Δ.) και 4 x 4 μ. αντιστοίχως, ορίσθηκαν σε άνηδρο, ευρισκόμενο σε υψηλό επίπεδο, επί της νοτιοδυτικής κλιτύς του υψώματος.

Στην πρώτη τομή εντοπίσθηκε τμήμα τοίχου (τοίχου 1), στον άξονα B.-N., αποτελούμενο από δύο σειρές λίθων διαφόρων μεγεθών (Εικ. 9).⁴ Ο τοίχος 1, αποκαλυφθέντος μήκους 1,45 μ. και πλάτους 0,50 έως 0,60 μ., είναι θεμελιωμένος επί του φυσικού βράχου, εκτός από το νότιο σωζόμενο τμήμα του, το οποίο εδράζεται επί γεμίματος. Είναι δε βέβαιο ότι συνεχίζει προς βορράν, πέρα από το όριο της τομής, και εφάπτεται καθέ-

Εικ. 9. Κανάκια, Στεφηλούκο, Τομή 1. Άποψη του αποκαλυφθέντος τμήματος τοίχου, από τα νοτιοανατολικά. Το βόρειο όριό του εφάπτεται σε ισχυρό αναλημματικό τοίχο.

τως σε ισχυρό αναλημματικό τοίχο/περίβολο στον άξονα A.-Δ.

Η δεύτερη τομή, σε μικρή απόσταση δυτικώς της πρώτης και αμέσως νοτίως του ίδιου ισχυρού αναλημματικού τοίχου/περιβόλου, δεν απέδωσε αρχιτεκτονικά υπολείμματα. Εμφανίσθηκε, όμως, φυσικός βράχος μορφής L, ο οποίος στον οριζόντιο άξονα δημιουργεί τόξο, από τα δυτικά προς τα νότια και ανατολικά και στον κατακόρυφο άξονα σχηματίζει μέτωπο στα βόρεια (Εικ. 10). Το οριζόντιο τμήμα του φυσικού βράχου, με λεία σχετικά επιφάνεια,⁵ δεν αποκαλύφθηκε πλήρως, επειδή επί αυτού φαίνεται να υπάρχει στοιχειώδης διαμόρφωση με χώμα, η οποία θα πρέπει να θεωρηθεί το επίπεδο του δαπέδου χώρου (καλύβας διαμορφωμένης στο βράχο;).⁶ Τα προς νότον όρια της πιθανής καλύβας φαίνεται ότι φθάνουν τουλάχιστον έως τη νότια πλευρά της τομής.

Σε αυτό το επίπεδο σημειώθηκαν ευρήματα, θραύσματα αγγείων, λίθινα αντικείμενα, όστρεα, τα οποία θα μπορούσαν να αποδοθούν στο περιεχόμενο της υπολογιζόμενης καλύβας.

Από την προκαταρκτική μελέτη της εντοπισθείσας κεραμικής, η οποία, ως σημειωθεί, είναι σε ιδιαίτερα θραυσματική κατάσταση και με πολλές (ασβεστιτικές) επικαθίσεις, αναγνωρίσθηκαν διάφορα σχήματα αγγείων [π.χ. καρποδόχες, φιάλες (Εικ. 11), αμφορίσκοι, μεσαίου μεγέθους κλειστά αγγεία, ενίοτε με μαστοειδείς, μνηοειδείς ή διάτρητες αποφύσεις], ανήκοντα σε διαφορετικές κατηγορίες. Επικρατεί η ακόσμητη, λεπτή και χονδροειδής κεραμική, με αδρές, λειασμένες ή

Εικ. 10. Κανάκια, Στεφηλούκο, Τομή 2. Άποψη του φυσικού βράχου, με το κατακόρυφο βόρειο μέτωπο και το οριζόντιο επίπεδο τμήμα (με διατηρημένη επίχωση επί αυτού), από τα νοτιοδυτικά.

Εικ. 11. Κανάκια, Στεφηλούκο. Θραύσματα Νεολιθικών φιαλών (επάνω) και καρποδόχων (κάτω).

ή στιλβωμένες επιφάνειες. Επίσης, απαντά η μονόχρωμη στιλβωμένη κεραμική,⁷ κυρίως με ερυθρό-καστανωπό επίχρισμα, αλλά και μελανό, καστανομέλανο ή γκριζωπό, ενώ σε μικρότερη ποσότητα αναγνωρίστηκε η μελανή (Εικ. 12) και γκριζα στιλβωτή κατηγορία.⁸ Τέλος, ελάχιστα ήταν τα δείγματα με ερυθρή διακόσμηση (ταινία) ή αμαυρή(;) διακόσμηση (λοξές παράλληλες γραμμές) επί ανοικτών αγγείων (φιαλών) (δύο και τρία όστρακα αντιστοίχως, από δύο αγγεία).⁹ Αξίζει να αναφερθεί ότι δεν εντοπίστηκε κανένα θραύσμα της χονδροειδούς κατηγορίας με ανάγλυφη, εμπίεστη ή εγχάρακτη διακόσμηση. Η χρονολόγηση της κεραμικής μπορεί να ενταχθεί στον ορίζοντα της Νεώτερης και της (αρχόμενης;) Τελικής Νεολιθικής, με ασφαλέστερα συμπεράσματα να μπορούν να προκύψουν μετά τον καθαρισμό της.

Στα υπόλοιπα ευρήματα αναφέρονται δύο τμήματα μολολίθων από ανδεδιτικό και μη ανδεδιτικό λίθο,¹⁰ λεπίδες (Εικ. 13) και απολεπίσματα οψιανού, απολεπίσματα πυριτολίθου, άλλα λίθινα εργαλεία (πέλεκυς, τριπτήρας, σφύρα κ.ά., Εικ. 14), μικρό φιαλίδιο διαμορ-

Εικ. 12. Κανάκια, Στεφηλούκο. Θραύσματα Νεολιθικών μελανών στιλβωτών αγγείων.

Εικ. 13. Κανάκια, Στεφηλούκο, Τομή 2. Νεολιθικές λεπίδες οψιανού.

φωμένο από όστρεο *spondylus gaederopus*, πολλά όστρεα,¹¹ ως επί το πλείστον εδώδιμα, καθώς και υπολείμματα οστών/δοντιών ζώων και σπονδύλων ιχθύων.

Έχει ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι δεν υπήρξε κανένα δείγμα κεραμικής της Πρωτοελλαδικής περιόδου (3^{ης} χιλιετίας π.Χ.), συνεπώς μπορεί να υποστηριχθεί με ασφάλεια ότι ο πληθυσμός εγκατέλειψε την ακρόπολη σε κάποια φάση εντός της Τελικής Νεολιθικής περιόδου (4500-3200 π.Χ. περίπου). Στην ευρύτερη περιοχή των Κανακίων, άλλες Νεολιθικές εγκαταστάσεις έχουν εντοπισθεί, από την έρευνα του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, στην περιοχή του Μοναστηρίου του Αγ. Νικολάου στα Λεμόνια, σε μικρό οροπέδιο ανατολικά/νοτιοανατολικά της κοιλάδας των Κανακίων (στην περιοχή ανατολικά του Ιππικού Ομίλου), στο Πυργιακόνη-Στάνες (νοτιοανατολικά της ακρόπολης), ενδεχομένως σε βραχώδες ύψωμα στο βόρειο όριο της κοιλάδας των Κανακίων¹² και βεβαίως στην παράκτια ακρόπολη των Κανακίων. Με δεδομένο ότι η κατοίκηση συνεχίζεται με βεβαιότητα μόνο στην τελευταία θέση (στην

Εικ. 14. Κανάκια, Στεφηλούκο. Τομή 2. Νεολιθικά λίθινα εργαλεία (1η σειρά: πέλεκυς, πρώτος από αριστερά).

Εικ. 15. Κανάκια, Κοιλιάδα, τεχνικό έργο. Η Τομή 1, σε επαφή με το Β. μέτωπο του Β. τοίχου, μετά τον επιφανειακό καθαρισμό, από τα βόρεια/βορειοδυτικά

ακρόπολη), προβάλλει έντονα η περίπτωση συγκέντρωσης των διάσπαρτων πληθυσμιακών ομάδων της Νεολιθικής επί της ακροπόλεως, τουλάχιστον από την Πρωτοελλαδική εποχή και μετά.

Είναι γεγονός, πάντως, ότι η κοιλάδα των Κανακίων προσέφερε ευμενείς συνθήκες διαβίωσης των Νεολιθικών πληθυσμών, ευρισκόμενη πλησίον της θάλασσας (και των τότε δικτύων επικοινωνίας) και διαθέτοντας επαρκή καλλιεργήσιμη έκταση, βοσκοτόπια και πρόσβαση σε πηγές νερού.¹³

Β. Κοιλιάδα Κανακίων

Από την επιφανειακή έρευνα του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων στην κοιλάδα των Κανακίων των τελευταίων ετών, βάσει παλαιότερης έρευνας του Δημητρίου Ι. Πάλλα,¹⁴ έχουν τεκμηριωθεί δύο παράλληλοι παχείς

Εικ. 16. Κανάκια, Κοιλιάδα, τεχνικό έργο, Τομή 1. Άποψη του Β. μετώπου του Β. τοίχου, στο τέλος των εργασιών, από τα βόρεια/βορειοανατολικά.

και στιβαροί “τοίχοι”, σε μεγάλο μήκος, στον άξονα Α.-Δ., κάτω (νότια) από την Νεολιθική ακρόπολη του Στεφηλούκου, σε μικρή απόσταση και παράλληλα προς τον ασφαλτοστρωμένο δημόσιο δρόμο που οδηγεί στον παραθεριστικό οικισμό.¹⁵ Αποτελούν, πιθανότατα, μέρος αξιόλογου τεχνικού έργου (διευθέτησης υδάτων) των αρχαίων χρόνων.

Διανοίχθηκε μία τομή (Τομή 1), διαστάσεων 3,10 μ. (Α.-Δ.) x 1 μ. (Β.-Ν.), αμέσως Δ. της αρχής χωματόδρομου (που κατέστρεψε κατά το παρελθόν τμήματα των “τοιχών”), και σε επαφή με την βόρεια όψη του βορείου μακρού “τοιχού”, στον άξονα Β.-Ν. (Εικ. 15). Στόχος των εργασιών ήταν η αναζήτηση κεραμεικής για την χρονολόγηση του υπολογιζόμενου αντιπλημμυρικού έργου και συγκεκριμένα η διερεύνηση της υπόθεσης ότι πρόκειται για έργο της Ύστερης Μυκηναϊκής εποχής, συνδεδεμένο με την λειτουργία της ακρόπολης στην φάση της ακμής της. Το ορατό ύψος του βορείου μετώπου του βορείου “τοιχού”, προς της ενάρξεως των εργασιών ήταν 0,60 μ. έως 0,80 μ.

Αφαιρέθηκε επίχωση πάχους 0,75 μ. έως 1,05 μ., η οποία στα κατώτερα επίπεδα ήταν εμφανώς αμμώδης. Το ύψος του βορείου μετώπου του βορείου “τοιχού” έφθασε, στο τέλος των εργασιών, τα 1,70 μ. έως 1,77 μ. (4 έως 5 ακατάστατες στρώσεις ογκολίθων). Σε όλη την επίχωση σημειώθηκαν 12 μόνον όστρακα αγγείων, τρία εκ των οποίων προέρχονται από μελαμβαφή αγγεία, ενώ για τα υπόλοιπα δεν είναι δυνατή η χρονολόγησή τους προ του καθαρισμού τους. Πάντως, στο επίπεδο της θεμελίωσης της ισχυρής κατασκευής δεν εντοπίστηκε κεραμεική, γεγονός που μάλλον είναι αναμενόμενο μετά την εμφάνιση του αμμώδους στρώματος και την διαφαινόμενη πλήρωση της περιοχής από ύδατα.

Μολονότι δεν κατέστη, σε πρώτη φάση, δυνατή η ακριβής χρονολόγηση του αντιπλημμυρικού, κατά πάσα πιθανότητα, έργου, παραμένει η υπόθεση περί Μυκηναϊκής κατασκευής, καθώς, από τα μέχρι στιγμής δεδομένα, στην κοιλάδα των Κανακίων δεν εμφανίζεται κάποια μεγάλη οικιστική εγκατάσταση των μεταγενεστερών περιόδων.

Χριστίνα Μαραμπέα
Διδάκτωρ Αρχαιολογίας

Σημειώσεις

1. Τέτοιου είδους κατασκευές έχουν αποκαλυφθεί και σε άλλους χώρους της ακρόπολης.
2. Για τις επιφανειακές έρευνες των ετών 2011-2012 στο Στεφηλούκο, βλ. Λώλος 2012, 9. 2013, 9-10.
3. Οι δύο τομές απέχουν 6,5 μ. περίπου (από το κέντρο τους). Στην Τομή 1 αφαιρέθηκε ένα στρώμα καστανού χρώματος (7.5 YR 4/3-4/4), κυμαινόμενου πάχους (από 7 έως 30 περίπου εκ.), ενώ στην Τομή 2 αφαιρέθηκαν δύο αρχαιολογικά στρώματα, ομοίως κυμαινόμενου πάχους, λόγω της βραχόδους και επικλινούς έκτασης επί της οποίας ιδρύθηκε ο οικισμός και της διάβρωσης του εδάφους: το πρώτο στρώμα (καστανού χρώματος) είχε πάχος από 0 έως 25 εκ. περίπου και το δεύτερο (σκούρου καστανού/τεφρού χρώματος, 10 YR 4/2) από 3 έως 50 περίπου εκ. (το μέγιστο πάχος σημειώθηκε στο κεντρικό τμήμα της τομής, επάνω από τον οριζόντιο φυσικό βράχο, βλ. παρακάτω).
4. Το τμήμα τοίχου αποκαλύφθηκε σε ύψος μίας στρώσης.
5. Ο φυσικός βράχος πρέπει να έχει εξομαλυνθεί, προκειμένου να διαμορφωθεί το δάπεδο (βλ. π.χ. Coleman 1977, 20).
6. Πρβλ. Coleman 1977, 38.
7. Phelps 2004, 77, 112.
8. Phelps 2004, 70-86.
9. Phelps 2004, 87-96.
10. Ο ανδρικός προέρχεται από την Αίγινα. Για μυολίθους της Νεολιθικής εποχής από ανδρική, κροκαλοπαγή λίθο ή αμμόλιθο στη νότια Αργολίδα, βλ. Kardulias και Runnels 1995, 112-113.
11. *Spondylus gaederopus*, *Arca noae*, *Murex*, *Monodonta*, *Patella*, *Pinna nobilis*, *Cerithium*, *Glycymeris*, *Cerastoderma glaucum*, *Luria lurida*, *Helix pomatia*.
12. Βλ. Λώλος στο παρόν τεύχος.
13. Για την πηγή νερού στο Στεφηλούκο, βλ. Πάλλας 1988, υποσ. 5.
14. Πάλλας 1994, 172.

15. Λώλος 2016, 4-5.

16. Ο Χαιρετάκης (2018, 20) προέβη σε μελέτη του εν λόγω έργου, εν αγνοία της Πανεπιστημιακής Ανασκαφής Σαλαμίνας, η οποία δραστηριοποιείται εκεί (Λώλος 2016, 4-5), βάσει εγκεκριμένου 5ετούς προγράμματος, προβαίνοντας σε μετρήσεις, χρονολόγηση και ερμηνεία του. Αφού αποκρύπτει ότι η αναγνώριση του έργου ως αντιπλημμυρικού έγινε για πρώτη φορά από τον Λώλο (2016, 4-5), αναφέρει μόνο ότι ο Λώλος δεν έδωσε χρονολόγηση και αποδίδει ουσιαστικά την πατρότητα της ερμηνείας στις δικές του παρατηρήσεις. Λόγω περιορισμένου χώρου θα σχολιάσουμε λίγα μόνο στοιχεία: α. Ο Χαιρετάκης χρονολογεί το έργο στη Μυκηναϊκή εποχή, χωρίς όμως να αναφέρει την κεραμική που σχετίζεται με αυτό το έργο. Η αρχιτεκτονική δεν συνιστά χρονολογικό τεκμήριο σε αυτήν την περίπτωση. β. Παρά το γεγονός ότι ο Πάλλας (1994, 172) και ο Λώλος (2016, 4-5) αναφέρουν μετρήσεις, ο Χαιρετάκης παραθέτει μόνο τις δικές του. Λόγω επανειλημμένης προσωπικής εικόνας για τον χώρο, η θεωρούμενη από τον Χαιρετάκη “χοάνη” δεν διαγράφεται στο πεδίο, αφού η κατάσταση, ιδίως στο ανατολικό τμήμα του έργου είναι ιδιαίτερα συγκεχυμένη. γ. Ακόμη και εάν δεχθούμε την ύπαρξη “χοάνης”, η οποία προφανώς δημιουργείται στην “περιοχή των σκουπιδιών”, όπου σταματά η επιφανειακή παρακολούθηση του έργου (διακόπτεται από τον δημόσιο δρόμο και δεν είναι ορατή η συνέχειά του) δεν εξηγεί ο Χαιρετάκης πώς θα άντεχαν τα τοιχώματα της “χοάνης” (τα οποία δεν φαίνεται να διαφοροποιούνται στο πάχος τους), την σφοδρότητα του χειμάρρου από τα Λεμόνια, ο οποίος θα είχε διασχίσει, κατά τον Χαιρετάκη, 1 χλμ. περίπου. Είναι απορίας άξιον πώς ο Χαιρετάκης αναγνωρίζει εκτροπή των υδάτων προς την Μυκηναϊκή ακρόπολη στο νότιο τμήμα του όρμου, όταν η θεωρούμενη από αυτόν “χοάνη” δημιουργείται σε απόσταση από την ακρόπολη και γιατί το αντιπλημμυρικό έργο διέτρεχε διαγωνίως την κοιλάδα των Κανακίων, εκβάλλοντας στη βάση της ακρόπολης και ουσιαστικά στο λιμάνι της (για το λιμάνι βλ. Μαραμπέα 2007).

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Coleman, J. 1977: *Keos I, Kephala*, American School of Classical Studies, Princeton.
- Kardulias, N. P. και C. Runnels 1995: “The Lithic Artifacts: Flaked Stone and Other Nonflaked Lithics”, στο C. Runnels, D. J. Pullen και S. Langdon (επιμ. έκδ.), *Artifact and Assemblage, The Finds from a Regional Survey of the Southern Argolid, Greece*, Vol. 1, Stanford University Press, Stanford, 74-139.
- Λώλος, Γ. 2012: “Ανασκαφικές και επιφανειακές έρευνες στη νότια Σαλαμίνα κατά το 2011, Μέρος Α’”, *Ακάμας*, Αρ. 6, 2-10.
- Λώλος, Γ. 2013: “Ανασκαφικές και επιφανειακές έρευνες στη νότια Σαλαμίνα κατά το 2012, Μέρος Α’”, *Ακάμας*, Αρ. 7, 2-10.
- Λώλος, Γ. 2016: “Ανασκαφικές και επιφανειακές έρευνες στη νότια Σαλαμίνα κατά το 2015, Μέρος Α’”, *Ακάμας*, Αρ. 10, 2-6.
- Marabea, Chr. 2007: “Well-harboured Salamis,

Reaching the Mycenaean acropolis from the ports”, στο C. Pepe (επιμ. έκδ.), *Men, Lands and Seas, L'archeologia nel mare, Atti del Convegno, Napoli, 27-28 Giugno 2006*, Quaderni della ricerca scientifica 7, Università degli studi Suor Orsola Benincasa, Napoli, 128-137.

Πάλλας, Δ. 1988: “Βροκή*Βοϊκή, Σαλαμίνας τοπωνυμικά-τοπογραφικά-ιστορικά”, *Αθηνά* 80, 99-135.

Πάλλας, Δ. 1994: “Αρχαιολογικές επιστημονικές στη Σαλαμίνα”, *Αρχαιολογικόν Δελτίον*, Μελέτες, Τόμ. 42, 169-230.

Phelps, W. 2004: *The Neolithic Pottery Sequence in Southern Greece*, BAR International Series 1259, Oxford.

Χαιρετάκης, Ι. 2018: *Οικιστική οργάνωση και χωροταξία στη Σαλαμίνα από τον 6ο έως τον 1ο αι. π.Χ.*, Αδημ. Διδ. Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Η ΝΕΩΤΕΡΗ ΛΕΗΛΑΣΙΑ ΤΗΣ ... ΑΡΧΑΙΑΣ ΣΑΛΑΜΙΝΑΣ

του

Θεοφάνη Π. Καπαραλιώτη

Παντού, όπου βρεθεί κι όπου σταθεί ένας επισκέπτης σ' αρχαιολογικούς χώρους, διαπιστώνει – αλλού πολύ κι αλλού λίγο – την έκταση της φυσικής φθοράς τους απ' το πέρασμα πολλών αιώνων, αλλά και τις καταστροφές που προκάλεσαν οι πολλοί και διάφοροι επιδρομείς και κατακτητές σ' αυτή τη χώρα με πάθος και μανία, λες και τους έφταιγαν τ' αρχαία, οι πέτρες, τα κτήρια, τα έξοχα αρχιτεκτονήματα, τ' αγάλματα, όλα τα σπουδαία έργα τέχνης των αρχαίων Ελλήνων, αποκαλυπτικά τεκμήρια ενός μεγάλου και λαμπρού πολιτισμού.

Όμως, παρά τις λεηλασίες και τις καταστροφές που προκλήθηκαν σ' αυτά τ' αρχαία δημιουργήματα του πολιτισμού των Ελλήνων, από τύχη και θεία πρόνοια διασώθηκαν πολύτιμα κατάλοιπα που αναπλάθουν, φωτίζουν το ιστορικό παρελθόν και προκαλούν έκπληξη και θαυμασμό για την καλλιτεχνική αξία τους, όπως τα ευρήματα στους ταφικούς περιβόλους των Μυκηνών και στους βασιλικούς τάφους της Βεργίνας, αλλά και οι αναστηλώσεις στα μνημεία της Αθηναϊκής Ακρόπολης, στους Δελφούς, στην Ολυμπία, στην Μεσσήνη κι αλλού.

Αντίθετα, οι περίεργοι από αρχαιολογικό και ιστορικό ενδιαφέρον επισκέπτες στην περιοχή της Αρχαίας (Κλασικής) Σαλαμίνας, της κτισμένης στην Κολούριδα Άκραν, δηλαδή στο κολοβό ακρωτήριο, στη γνωστή

“Πούντα” του Καματερού - από το οποίο αποκλήθηκε και “Κόλουρις” και πολύ αργότερα “Κούλουρη” - παραξενεύονται, απογοητεύονται και προβληματίζονται απ' τη φτώχεια, την ερημιά του αρχαιολογικού τοπίου της. Αναρωτιέται εύκολα κανείς, για το τι απέγινε στο διάβα του χρόνου αυτή η σημαντική πόλη των Κλασικών χρόνων με τις λιμενικές εγκαταστάσεις, τα δημόσια κτήρια, τα μνημεία, τα ιερά και τις πάμπολλες κατοικίες, που εκτεινόταν σε μια έκταση ίσως πάνω από επτακόσια στρέμματα, απ' το σημερινό “Καμινάκι” και την Αγία Τριάδα μέχρι απέναντι στο “Μύλο” και στη ράχη της “Πούντας”, στα βορεινά. Γι' αυτήν και το λιμάνι της, έκαναν αναφορές οι αρχαίοι γεωγράφοι Σκύλαξ (4ου αι. π.Χ.) και Στράβων (1ου αι. π.Χ.-1ου αι. μ.Χ.), καθώς και ο μεγάλος περιηγητής Πausανίας (2ου αι. μ.Χ.), ο σύγχρονος του Αδριανού και του Μάρκου Αυρήλιου, που επισκέφτηκε την Αρχαία Σαλαμίνα, τότε που έγραφε τα “Αττικά” του - γύρω στο 150 μ.Χ. - και τη βρήκε εγκαταλειμμένη κι ερειπωμένη, από άγνωστη αιτία κι αφορμή λεηλατημένη, κατεστραμμένη. Όμως, την περιέγραψε με αρκετή σαφήνεια με τ' απομεινάρια της, δίνοντας μας χειροπιαστή εικόνα της.

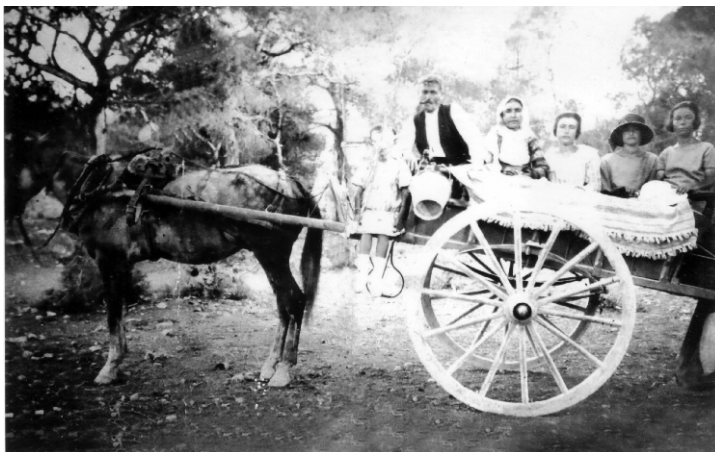
Τώρα, εκεί σ' αυτό το μέρος δεν φαίνεται εύκολα - με μια ματιά-τίποτε το αρχαίο! Μόνο ένας έμπειρος, ειδικός και σχολαστικός, μπορεί ψάχνοντας με δυσκολία να βρει, να ξεχωρίσει-ανάμεσα στις σύγχρονες επεμβάσεις και στις βάρβαρες αλλαγές-τα ελάχιστα αρχαία χαλάσματα, μοναχικά κατάλοιπα από γωνιασμένες μεγάλες πέτρες, ταπεινούς μάρτυρες παλιάς αίγλης, του μεγαλείου μιας πόλης, με ακμή πάνω από τριακόσια χρόνια και δόξα αιώνια. Φαίνεται, σαν να πέρασαν από εδώ ο Σύλλας το 86 π.Χ. οι Έρουλοι το 267 μ.Χ. και οι Γότθοι του Αλάριχου το 396 μ.Χ., που πλιατσικολόγησαν, λεηλάτησαν και ρήμαξαν την Αθήνα κι όλες τις γύρω περιοχές, αφού η τωρινή εικόνα αυτής της περιοχής της Αρχαίας Σαλαμίνας, δεν θυμίζει τίποτε απ' αυτήν, αλλά δείχνει τόπο γυμνό, βουβό και ξένο, απόκοσμο και τραγικό.

Εικ. 1. Κουλουριώτικη καρότσα (αμάξι) μετασκευασμένη σε επιβατηγή. Με τέτοια έγινε η μεταφορά αρχαίου οικοδομικού υλικού.

Μπορεί ν' απαντήσει κανείς-δικαιολογώντας για την τωρινή εικόνα της αρχαίας πόλης-πρόχειρα κι απολογητικά, ότι αν γίνουν οι αναγκαίες και συστηματικές ανασκαφές εκεί, πολλά αρχαία μπορεί ν' αποκαλυφθούν, κρυμμένα κάτω στο χώμα και μέσα στο θαλασσινό νερό. Βάσιμη ελπίδα γι' αυτό, έδωσαν οι κατά καιρούς σωστικές επεμβάσεις και οι διερευνητικές ανασκαφές των αρχαιολόγων από το 1845 και δώθε και πρόσφατα αυτή του Καθηγητή Γιάννου Λώλου (σε συνεργασία με την Δρα Αγγελική Σίμωσι) στον Όρμο Αμπελακίου σε πολύ περιορισμένο χώρο, αλλά με θετικά αποτελέσματα που δημιουργούν πολλή αισιοδοξία για μελλοντικές σπουδαίες αποκαλύψεις και μεγάλες επιτυχίες.

Όμως, η τωρινή επιφανειακή γύμνια αυτής της περιοχής από αρχαία, μπορεί περισσότερο ν' αποδοθεί όχι τόσο σε φυσικά αίτια, όσο στις επεμβάσεις και στις ζημιές που προκάλεσαν στα νεότερα χρόνια οι κάτοικοι της Σαλαμίνας με την ανεξέλεγκτη και παράνομη δράση τους, με την κατεδάφιση και απόσπαση αρχιτεκτονικού και δομικού υλικού για επανάχρηση απ' τα ερείπια, τ' απομεινάρια της αρχαίας πόλης (Εικ. 1-2). Βέβαια, αυτό το φαινόμενο της απογύμνωσης και καταστροφής αρχαιολογικών χώρων ήταν γενικό σ' όλο τον ελλαδικό χώρο και σ' όλες τις περιοχές, όπου άκμασαν πολιτισμοί και άφησαν πίσω τους δημιουργήματα σε κτίσματα, τάφους και μνημεία. Όμως, στον ερειπιώνα της Αρχαίας Σαλαμίνας το κακό παράγινε και μάλιστα μετά την Απελευθέρωση, που έφερε η Επανάσταση του '21 και συνεχίζεται στις μέρες μας με τα ναυπηγεία της περιοχής και με τις επεκτάσεις τους, παρά τους περιορισμούς και τις δεσμέυσεις που δημιουργεί ο πρόσφα-

Εικ. 2. Σούστα μεταφοράς εμπορευμάτων και αρχαίου οικοδομικού υλικού. (εδώ, ο Ι. Καλιότσος και η οικογένειά του).

τος και ολοκληρωμένος Αρχαιολογικός Νόμος!

Η προϊστορία αυτού του μεγάλου κακού, της λεηλασίας της Αρχαίας Σαλαμίνας, έχει την αρχή και τις ρίζες της πολύ πίσω, στους Μεσαιωνικούς χρόνους και στους χρόνους της Φραγκοκρατίας, όταν οι κάτοικοι χρειάστηκαν οικοδομικό υλικό για να φτιάξουν κατοικίες και ναούς. Το βρήκαν εύκολο και βολικό να βγάλουν τέτοιο υλικό απ' τα αρχαία της περιοχής, που ήταν έτοιμο και κατάλληλο. Ήταν γωνιασμένες μεγάλες και μικρές πέτρες με καλά επεξεργασμένες πλευρές απ' τους αρχαίους λατόμους και πελεκάνους των λατομείων της Πειραιϊκής Ακτής και της Κυνόσουρας, όπου αφθονούσε ο λεγόμενος “ακτίτης λίθος”¹ και απ' τους γεωλόγους χαρακτηριζόμενος μαργαϊκός,² καρστικός³ ασβεστόλιθος.

Με αυτές τις φερτές γωνιασμένες πέτρες, τις αγκωνάρες και τ' αγκωνάρια, κτίστηκαν από το 10ο αι. και δώθε τα ναύδρια Αγίου Γιάννη Καλυβίτη, Αγίου Γρηγόρη, Αγίου Γιάννη Λούτσα, Μεταμόρφωσης Σωτήρα και Κοίμησης Θεοτόκου στο Αιάντειο κι αργότερα του Αγίου Γιάννη Θεολόγου, Υπαπαντής και τα σταυρεπίστεγα Αγίου Γιάννη και Αγίου Πέτρου (Εικ. 4) στο Αμπελάκι. Την ίδια εποχή περίπου, απ' το ίδιο αρχαίο υλικό, που παιρνιόταν απ' τα τείχη και τα οικοδομήματα της αρχαίας πόλης χωρίς φρένο και φραγμό, στήθηκε καταμεσής στον οικισμό του Αμπελακίου ο μεγάλος πύργος (Εικ. 3), για την ασφάλειά του, απ' το φόβο των πειρατών, που με τις συχνές, πυκνές καταδρομές τους ρήμαζαν, αφάνιζαν όλες τις παράκτιες περιοχές χωρίς έλεος και διάκριση, αλλά και τη Σαλαμίνα αρκετές φορές, με οδυνηρά επακόλουθα.

Στα κατοπινά χρόνια αυτό το κακό συνεχίστηκε, όταν μετά τη μεγάλη Ναυμαχία της Ναυπάκτου (1571) και την Επανάσταση των Μελισσηνών (1571-73) στην περιοχή Αργοναυπλίας, υποχρεώθηκαν Αρβανίτες της Ερμιονίδας, απ' τον νέο Καπουδάν Πασά Ουλούς Αλή, σε ξεσπίτωμα και εγκατάσταση στα νησιά του Αργοσαρωνικού, ακόμη και στη Σαλαμίνα, στ' Αμπελάκι. Τότε αυτοί από ανάγκη, βιάση κι ευκολία για τη στέγασή τους, χρησιμοποίησαν το αρχαίο υλικό⁴ που βρήκαν μπροστά τους. Με τέτοιο υλικό, με τις πέτρες της αρχαίας πόλης, φτιάχτηκαν τότε ή και αργότερα οι δυο Σκάλες, του Αμπελακίου (στο κέντρο “Φλωρεντία”) και του Καματερού, για

Εικ. 3. Υπολείμματα από το μεσαιωνικό πύργο των Αμπελακίων, δομημένο με αρχαίο οικοδομικό υλικό.

ν' ακολουθήσει λίγο αργότερα η κατασκευή της Μεγάλης Σκάλας στην Αλμύρεζα και της Μικρής (του Κορρού) στο Βουρκάρι της Σαλαμίνας, που για να στηθούν και να σταθούν απ' τους καιρούς και τις φουρτούνες, χρειάστηκαν πολλές πέτρες, αγκωνάρες και γκεσέμια, που έφταναν ή και ξεπερνούσαν η καθεμιά τις πεντακόσιες οκάδες, τα δέκα και δεκαπέντε καντάρια.⁵

Όλες αυτές οι πέτρες ήσαν έτοιμες, απ' τους αρχαίους φτιαγμένες, γωνιασμένες, στρωμένες επιτήδεια και με ξεχωριστή μαστοριά, κατάλληλες για εύκολο και γρήγορο κτίσιμο στις περασιές και στα “ντουζένια”. Είχαν προέλευση λατόμευσης το κοντινό αρχαίο λατομείο, στο τωρινό “Καμινάκι”, στα ριζά του λόφου δίπλα στο ακροθαλάσσι, που πολύ μετά, στα νεότερα χρόνια λειτούργησε ως ασβεστοκάμινο για την Κούλουρη και τον Πειραιά. Όμως, οι περισσότερες απ' αυτές τις πέτρες προέρχονταν απ' το άλλο αρχαίο λατομείο, αυτό του ποδαριού Κάβο-Βάρβαρη, της Κυνόσουρας, από κει, όπου στην αλάνα του ο Θεμιστοκλής έστησε ως σπουδαίο Τρόπαιο-μετά την περιφανή νίκη στη Ναυμαχία της Σαλαμίνας, τιμώντας τον Αίαντα-αφιερωματικά, μια από τις Φοινικικές τριήρεις-λάφυρα (Ηρόδ. 8,121). Είναι η περιοχή, όπου πιθανολογείται από κάποιους, ότι ήταν ο “Κυχρείος Πάγος”, το ιερό του Κυχρέα και ο βράχος, απ' όπου, όπως παραδίδεται, ο Τελαμώνας αποχαιρέτησε τα παιδιά του Αίαντα και Τεύκρο με τα δώδεκα Σαλαμινιακά πλοία τους, για την Αυλίδα και την Τρωϊκή εκστρατεία (Παυσ. *Αττικά* Α', 35-3). Σ' αυτή την περιοχή, οι ανιστόρητοι κι ανεύθυνοι επίγονοι, κατασκεύασαν, πριν από χρόνια, τις μεγάλες αποθήκες ευφλέκτων κι εκρηκτικών του ΟΛΠ, καταπατώντας αρχαιότητες, με χρήση των καταλοίπων τους,⁶ κατά πως τους βόλευε! Τώρα εκεί βασι-

Εικ. 4. Το ιερό του Αγ. Πέτρου Αμπελακίων με αρχαίους δόμους.

λεύει η ερημιά, η εγκατάλειψη, η απόλυτη θλίψη! Αυτές οι άχρηστες εγκαταστάσεις, με την κατάλληλη παρέμβαση αξιοποίησης απ' την Αρχαιολογική Υπηρεσία ή άλλους φορείς, θα μπορούσαν να μεταμορφωθούν σ' ένα εξαιρετικό Μουσείο της Ναυμαχίας της Σαλαμίνας, με παγκόσμια προβολή κι απήχηση.

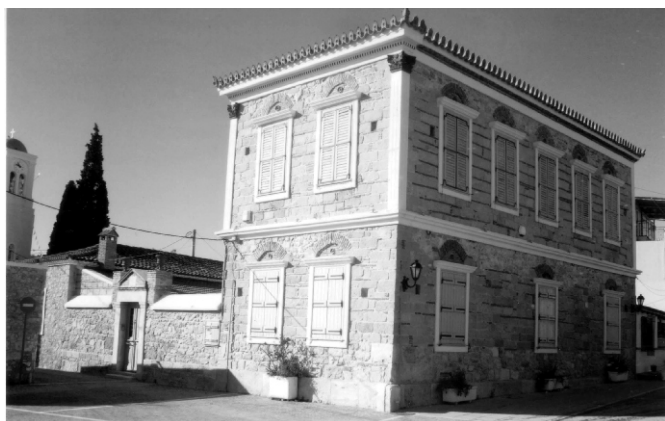
Όμως, το κακό με τη λεηλασία των κατάλοιπων της Αρχαίας Σαλαμίνας παράγινε, όταν οι πάμπολλοι Αθηναίοι, πρόσφυγες το Μάρτη του 1688, κατάκλυσαν τ' Αμπελάκι και την Κούλουρη -για τη σωτηρία τους απ' την εκδικητική μανία των Τούρκων- κι αποφάσισαν την οριστική εγκατάσταση σ' αυτό τον ευλογημένο τόπο. Οι ανάγκες τους για στέγαση τότε, ήσαν πολύ μεγάλες κι αβάστακτα ζόρικες, γιατί έρχονταν χειμώνες, βροχές και κρύα. Βλέπαν, γύρω-τριγύρω τους, απλωμένες τις “γκούρες πλιάκες”, όπως λέγαν Αρβανίτικα τις αρχαίες πέτρες, που άφθονες κείτονταν δώθε-κείθε, αφημένες αδέσποτες στη λησμονιά και στην περιφρόνηση και βρήκαν σαν λύση, εύκολη και πρακτική, να βάλουν για τα καλά χέρι σ' αυτές.

Έτσι τους βόλευε και έκαναν το γδύσιμο, τη μεγάλη λεηλασία των αρχαίων ερειπίων από πρόσφορο οικοδομικό υλικό. Ό,τι τους έκανε απ' αυτές τις “πέτρες” και τα κατάφερναν⁷ στη μεταφορά με τα χέρια τους, με τα ζωντανά τους, με το κουβάλημα καρότσας, με το “κυλίνδρισμα” και το “σβάρνισμα”, το πήραν απ' την Αρχαία Σαλαμίνα για να κτίσουν τα σπίτια και τους ναούς τους. Έτσι, λίγο-λίγο χαλιόντουσαν τα τείχη της αρχαίας πόλης, αλλά κι τοίχοι των άλλων κτισμάτων της και σταδιακά χάνονταν τα χνάρια τους, όπως κάπως έτσι έγινε με το ξάφρισμα, το μεγάλο ρημαδιό άλλων αρχαίων πόλεων και μνημείων απ' τους ίδιους Νεοέλληνες, σαν να ήταν γραφτό, ριζικό τους να χαθούν

από πρόσωπου Γης και απ' τις καταγραφές της ιστορίας, απ' το σβηστήρι της λήθης!

Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας και μέχρι τα πρώτα Οθωνικά, πολλά Κουλουριώτικα σπίτια αλλά και μαγαζιά φτιάχονταν απ' τους ίδιους τους νοικοκυραίους με χέρι βοήθειας από συγγενείς και βλάμηδες, χωρίς εμπειρία και επιτηδειότητα, με την απλοϊκή πίστη στο: “πέτρες, ξύλα, λάσπη... να ένα σπίτι!” Γι' αυτό, αυτές οι κατασκευές ήσαν πάντα επίφοβες, επικίνδυνες για σώριασμα από σεισμούς, θύελλες και νεροποντές, με μόνιμες αιτίες τις προχειροδουλειές και τα φτηνούλικά τους. Όμως με τη λειτουργία της Αθήνας ως πρωτεύουσας και του Πειραιά ως επίγειου και εμπορικού λιμένα, άλλαξαν πολλά, ήρθαν τα πάνω κάτω με την ανάπτυξη, την προκοπή του τόπου. Από τότε, σταδιακά, οι Κουλουριώτες “σήκωσαν κεφάλι”, ξέφυγαν απ' τη μιζέρια της ανέχειας και της κακομοιριάς.⁸ Εξασφάλισαν την επιβίωσή τους κι έκαναν “χαΐρι” με τη δούλεψη και την αξιοσύνη τους, γιατί άδραξαν, πολλοί απ' αυτούς, την ευκαιρία της μέρα με τη μέρα αυξανόμενης ζήτησης στην Αθήνα και στον Πειραιά σ' αγαθά, εργατικά χέρια και μεταφορές κι αυτοί πρόσφεραν πρόθυμα κι απλόχερα.

Έτσι, αυτοί απ' τις ψαράδικες βάρκες και τις τράτες, μετάγιναν με τρεχαντήρια και μπρατσέρες και ξανοίγονταν με τόλμη και αποκοτιά απ' τον εύκολο Σαρωνικό, στα τρομερά πελάγη και στις μακρινές θάλασσες, παίρνοντας ρίσκα για τα πάνω και τα κάτω, για τα καλά και τις αναποδιές της θάλασσας, του κάθε μπάρκου, με τη βοήθεια του Θεού και με την αρχή: “το αγώι ξυπνάει τον... αγωγήτιη”. Τις πολλές φορές τα κατάφερναν και πήγαιναν “πρίμα τα πανιά”, κτίζοντας το ένα σκαρί πίσω απ' τ' άλλο και πάντα μεγαλύτερο και καλύτερο.

Εικ. 5. Το αρχοντικό Γιώργη Ντέντε-Καλογιάννη με θεμελίωση και κατωσηκώματα από αρχαίες πέτρες.

Από τότε ξεπετάχτηκαν σπουδαίοι караβοκύρηδες με δυνατές φαμίλιες πίσω τους, που διαφέντευαν για χρόνια και μέχρι το Μεσοπόλεμο και τον αναθεματισμένο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, που φουντάρισαν τα μεγαλεία και τα όνειρά τους.

Αυτά τα χρόνια βγήκαν караβοκύρηδες αρκετοί, απ' το Αμπελάκι, οι Ντέντηδες-Καλογιάννηδες, οι Βλαχάιοι, οι Τζίληδες-Θεοχάρηδες, οι Μερκούρηδες, οι Γκιόκηδες και άλλοι και απ' την Κούλουρη οι Γαλέοι, οι Βενετσάνηδες, οι Σοφράδες, οι Αυγέρηδες, οι Γκλίστηδες, οι Σουρμελήδες και άλλοι. Απ' αυτούς ξεχώρισαν και πήγαν πολύ μπροστά οι Γαλέοι, οι Βενετσάνηδες και οι Ντέντηδες με πολλές μπρατσέρες, πλούτη και μεγαλεία. Αλλά, αφού κατά τη λαϊκή παροιμία “ο βήχας και ο παράς δεν κρύβονται”, οι καπετάνισσες με τις φαμίλιες τους, που πύκνωναν τα “σούρτα-φέρτα” τους στον Πειραιά και στην Αθήνα για ψώνια και λούσα, για μασαρικά και ρουχικά, βλέπαν μπροστά τους όλα τα όμορφα και τα μοντέρνα και κολάζονταν σφόδρα, λιμπισμένες απ' την επιθυμία της απόχτησής τους, όπως βλέπαν οι караβοκύρηδες-καπετάνιοι, σε κάθε λιμάνι που αραξοβόλαγαν, τα μεγαλεία και τα σπουδαία, που τα λαχτάριζαν για δικά τους, με τη λαίμαργη ματιά τους.

Έτσι, κεντρισμένοι απ' όλα αυτά, ο ένας μετά τον άλλο αποφάσιζαν και γκρέμιζαν, χάλαγαν, τ' άβολα παλιά πατρογονικά λιακωτά και στη θέση τους πύργωναν ευρύχωρα κι εντυπωσιακά ανώγια, με μπαλκόνια και τζαμωτά, με κατόγια και υποστατικά, σαν κι αυτά τα πλούσια σπίτια, τα μεγάλα αρχοντικά του Πειραιά και της Αθήνας. Λέγαν, ότι θέλαν έτσι να καλύψουν τις νέες φουντωμένες ανάγκες τους, τις απαιτήσεις του καιρού τους, μα στ' αλήθεια περισσότερο θέλαν “να μπουν

Εικ. 6. Ιερό του Αγίου Μηνά, με θεμελίωση και κατωσηκώματα από αρχαίες πέτρες.

στο μάτι του καθένα” με το να διατρανώσουν έτσι τη δύναμη, τα πλούτη και τα μεγαλεία τους και να κολακέψουν το εγωϊσμό τους, αλλά και τη φαντασία της καπετάνισσάς τους. Κτίστηκαν κατά σειρά-στα ύστερα Οθωνικά χρόνια και μετά-από караβοκύρηδες, μεγαλεμπόρους, μεγαλοκτηματίες αρκετά και σπουδαία αρχοντικά, όπως του Αναγνώστη Γ. Πάλλα (1860), Δημητρίου Μιχ. Μαγκούφη (1864), των αδελφών Αντώνη (1865) και Γιώργη Αθ. Γαλέου (1870, Εικ. 7), Περικλή Πρ. Βιρβίλη (1870), Αναγνώστη Αθ. Κουλούρη (1870), Κυριάκου Αναγν. Πάλλα (1870), Νικολάου Ι. Παπανικολάου-Κολώτα (1870), Κωνσταντίνου Ι. Καλιότσου (1870), Κυριάκου Αναγν. Πάλλα (1870), Παναγιώτη Σωτ. Σούρμπα (1875), Ιωάννη Γεωργ. Μπερή (1895) και άλλων στην Κούλουρη και τα αρχοντικά Τζίλη-Θεοχάρη, Γκιόκα, Βλάχου και Γιώργη Ντέντε-Καλογιάννη (1906) στο Αμπελάκι (Εικ. 5). Όλα αυτά τα αρχοντικά κτίστηκαν από μαστόρους φερμένους από Αθήνα και Πειραιά, όπως και οι φάμπρικες του Αναγν. Πάλλα (1860) και Αναγν. Κουλούρη (1865), καθώς και το Δημοτικό Σχολείο Αμπελακίων (1871), ενώ οι προγενέστεροι ανεμόμυλοι Λιά Πεردικούρη, Αναγν. Μυλωνά και Κριτισίκη, καθώς και οι ενοριακοί ναοί Αγίου Μηνά (1869-1876, Εικ. 6) και Εισοδίων Θεοτόκου (1887) κτίστηκαν από Ηπειρώτικα σινάφια, δηλαδή από οικοδομικές συντεχνίες, τσούρμα τεχνιτών με φημισμένους πρωτομάστορες, που δούλεψαν εποχιακά απ’ την Τουρκοκρατία και δώθε σ’ όλα τα Βαλκάνια, όπου εύρισκαν παραγγελίες και δουλειά.

Λοιπόν, αυτή την εποχή της “φούριας-ντάρας” στα κτισίματα της Κούλουρης, τότε που μαστόροι-εργάτες είχαν κατακλύσει το νησί και μπόλικοι ντόπιοι αγωγιάτες⁹ είχαν τα πολλά “σούρτα-φέρτα” με τις μεταφορές

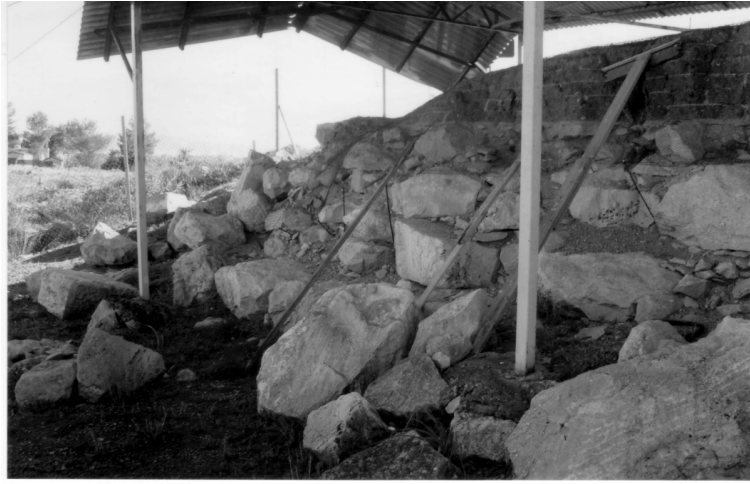

Εικ. 7. Αρχοντικό Γιώργη Γαλέου, με θεμελίωση και κατωσηκώματα από αρχαίες πέτρες.

οικοδομικών υλικών, με μεροκάματα καλά και σίγουρα, αυτή την εποχή έγινε το μεγάλο έγκλημα, το τελειωτικό κτύπημα, με την ολοκλήρωση της λεηλασίας των καταλοίπων της Αρχαίας Σαλαμίνας απ’ τους ίδιους τους ντόπιους! Ήταν μια καταστρεπτική διαδικασία, που η αρχή της έγινε στους Ρωμαϊκούς χρόνους και το θλιβερό τέλος ήρθε, όταν η Σαλαμίνας “σήκωσε κεφάλι”, πρόκοβε και ξέφευγε απ’ τη μιζέρια της ανέχειας, της φτώχειας, από τραγική ειρωνεία της τύχης και της μοίρας της. Τότε έγινε το μεγάλο πανηγύρι, το “γιουρούσι”, πάνω στις απροστάτευτες απ’ τους νόμους και τις Αρχές αρχαίες πέτρες, που είχαν απομείνει ανέγγιχτες από φθορά στο πέρασμα του χρόνου - σχεδόν είκοσι τέσσερις αιώνες- για να χαλαστούν, ν’ αφανιστούν μέσα σε είκοσι τέσσερα χρόνια, από άγνοια, ανευθυνότητα, αστοχασία, τσιγκουνιά και στενοκεφαλιά των λίγων σε βάρος των πολλών και της ιστορίας τούτου του τόπου.

Απ’ τη μια μεριά η θεά του “αδέσποτου”, άφθονου, καλοδοουλεμένου και κατάλληλου οικοδομικού υλικού για ξανακτίσιμο κι απ’ την άλλη η αχортаσιά του συμφέροντος και του κέρδους, έσπρωξαν τους νοικοκυραίους στην τέλεση του ανοσιουργήματος, της εξαφάνισης από πρόσωπου Γης των αρχαίων λιθαριών, με τη μεταφορά τους απ’ την Αρχαία Σαλαμίνα οπουδήποτε, για το κτίσιμο ναών κι αρχοντικών, για την ικανοποίηση προσωπικής προβολής και νεοπλουτικής ματαιοδοξίας. Θα μπορούσε κανείς εύκολα και χονδρικά να εκτιμήσει το μέγεθος, την έκταση της καταστροφής των μέχρι τότε σωσμένων κατάλοιπων της αρχαίας πόλης, αν συλλογιστεί, ότι για τα θεμέλια και τα κατωσηκώματα τεσσάρων μόνο κτηρίων: των ναών Αγίου Μηνά, Εισοδίων Θεοτόκου και των αρχοντικών Γ. Γαλέου και Γ. Ντέντε-Καλογιάννη, θυσιάστηκαν πάνω από χίλια γωνιασμένα λιθάρια, που “ξεριζώθηκαν” άκαρδα, ακατανόητα, ασυγχώρητα απ’ τα τείχη της Αρχαίας Σαλαμίνας και από αρχιτεκτονήματά της (Εικ. 8). Οπότε, αν αναλογιστεί κανείς το πόσα τέτοια λιθάρια ξοδεύτηκαν άδικα για το κτίσιμο πολλών άλλων τέτοιων οικοδομών σ’ όλο το νησί, πέφτει σε βαριά κατάθλιψη και σ’ απελπισία για την ανεπανόρθωτη ζημιά που έγινε σ’ αυτό τον αρχαιολογικό χώρο.

Όπως έδειξαν οι μέχρι πρόσφατα σωστικές και διερευνητικές ανασκαφές, κάτω απ’ την επιφάνεια της γης

Εικ. 8. Πούντα. Απομεινάρια των τειχών της αρχαίας Σαλαμίνας.

και της θάλασσας της περιοχής της Αρχαίας Σαλαμίνας, σίγουρα υπάρχουν κι άλλες πολλές αρχαιότητες, που

όταν έρθουν στο φως της ημέρας ίσως ν' αποζημιώσουν τους αρχαιολόγους και τους αρχαιολάτρες με την πρέπουσα ηθική ικανοποίηση και χαρά, όπως θα ταίριαζε σ' αυτή την περίπτωση, αφού αυτή η αρχαία πόλη ήταν σε μια από τις πιο ιστορικότερες τοποθεσίες του κόσμου, ήταν η πόλη υποδοχής, φιλοξενίας και επινικίων της μεγάλης Ναυμαχίας, κοσμοϊστορικής και ορόσημου της ανθρωπότητας.

Μακάρι να έρθουν έτσι τα πράγματα και οι ταγοί της πολιτείας, αλλά και οι διάφοροι ελληνολάτρες χορηγοί να βοηθήσουν για σοβαρές, συστηματικές ανασκαφές, για την εξιλίωση της Κούλουρης!

Θεοφάνης Π. Καπαραλιώτης

Ιστορικός συγγραφέας-Λαογράφος

Σημειώσεις

1. Ακτίτης λίθος ονομάστηκε από τις ακτές της Πειραιϊκής (Θεμιστοκλέους) και της Αργολίδας, όπου εντοπίζεται και λατομευόταν απ' την αρχαιότητα για την κατασκευή δομικού υλικού. Παρουσιάζει εξαιρετικές δομικές ιδιότητες, όπως: διαπερατότητα 0,1cm/s, ελαστικότητα 3X104 Μρα, θερμική αγωγιμότητα 1,0w/m.k, σκληρότητα 3,5 Mohs, ειδικό βάρος 2,7g/cm³, πορώδες 0,2-2,0% κ.ο., αντοχή σε θλίψη 800-1800kp/cm² και υδροαπορροφητικότητα 0,4%.
2. Μαργαϊκός ασβεστόλιθος χαρακτηρίζεται, γιατί περιέχει 5-15% άργιλο σε σχέση με τον κοινό ασβεστόλιθο, που περιέχει 0-5% άργιλο και που το χρώμα του καθορίζεται από προσμίξεις του με οξειδία σιδήρου, μαγγανίου, αργίλου κλπ.
3. Καρστικός ασβεστόλιθος χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη κενών (έγκοιλων), ρηγματώσεων, φλεβοειδών ανοιγμάτων, σπηλαίων, που σχηματίστηκαν από την επίδραση ανθρακικού οξέως λόγω παρουσίας διοξειδίου του άνθρακα και υγρασίας στη μάζα του. Το καρστικό πέτρωμα είναι περισσότερο υδατοπερατό απ' το δολομιτικό ασβεστόλιθο.
4. Αρχικά, στους ογκόλιθους που βρίσκονταν σχηματισμένοι στο ακροθαλάσσι της Πειραιϊκής και της Κυνόσουρας σε μεγάλη αφθονία, γινόταν η λιθοκοπή, το γώνιασμα, το ξάκρισμα και το λείασμα με τα ματικάπια, τα καλέμια, τις σφήνες, τις παραμίνες, τους μοχλούς, τα πικούνια, τα σφυριά και τα σμυρίγια και πάντα σε πέτρωμα ακτίτη λίθου (μαργαϊκού, καρστικού ασβεστόλιθου). Αργότερα, με την εξάντληση αυτών των επιφανειακών ελεύθερων πετρωμάτων, δημιουργήθηκαν επιτόπια λατομεία για την εξόρυξη τέτοιων ογκολί-

θων. Οι έτοιμες γωνιασμένες πέτρες, οι αγκωνάρες, μεταφέρονταν εύκολα απ' το ακροθαλάσσι παραγωγής τους στο εργοτάξιο, για κτίσιμο, με κάρα απ' την ξηρά και με πλωτήρες απ' τη θάλασσα με απλή ρυμούλκηση.

5. Οι λατόμοι και οι λιθοξόοι έφτιαχναν τις γωνιασμένες πέτρες σε συγκεκριμένες διαστάσεις, συνήθως πλάτους, ύψους: 0,49 μ. μέχρι 0,51 μ. και μήκους 0,90 μ. μέχρι 1,02 μ και σπάνια μέχρι 1,20 μ. που ζύγισαν από 583 μέχρι 843 κιλά (ή από 22,5 μέχρι 32,5 τάλαντα), αν το ειδικό βάρος λογιστεί 2,7 τον./κατά κυβ. μέτρο και από 562 μέχρι 812 κιλά (ή από 21,7 μέχρι 31,4 τάλαντα), αν το ειδικό βάρος λογιστεί 2,6 τον./κατά κυβ. μέτρο.

6. Από την προ του 1880 ληηλασία, δεν αποτυπώνονται τα εκεί αρχαία στο E. Curtius και J. A. Kaupert, *Karten von Attika* (Berlin, 1895), Bl. XXI.

7. Με τους ψηλούς, γερούς, ξύλινους τρίποδες, με τα παλάγκα στην κορυφή τους και τα σχοινιά απ' τα καρούλια τους, κατάφερναν με ευκολία το φόρτωμα-ξεφόρτωμα των ογκολιθων και των αγκωναριών, που σε βάρος συνήθως ξεπέραναν το μισό τόνο και έφταναν κοντά στον ένα.

8. Το αλαργάρισμα απ' τη φτώχεια, με καλύτερη ζωή και πλουσιότερη τροφή ανέβασε στην Κούλουρη τις γεννήσεις και κατέβασε τους βρεφικούς, παιδικούς θανάτους. Έτσι, μετά το 1850 παρατηρήθηκε σταδιακή αύξηση του πληθυσμού για να φτάσει στο αποκορύφωμα στο Μεσοπόλεμο. Χαρακτηριστικά οι γεννήσεις αρρένων ήσαν για το 1868: 48, για το 1878: 105, για το 1898: 156, για το 1908: 145 και

για το 1915:173, όπως αποδείχεται από τα παλιά μητρώα του Δήμου Σαλαμίνας.

9. Ενώ το 1844 καταγράφονται δώδεκα αγωγιάτες, το 1865 αναφέρονται τέτοιοι δεκατέσσερεις Κουλουριώτες κι άλλοι τόσοι Αμπελακιώτες. Απ' τον υπερδιπλασιασμό τους μέσα σε μια εικοσαετία και μάλιστα από την έξωση του Όθωνα μέχρι τα πρώτα χρόνια του Γεωργίου Α', αποκαλύπτεται η μεγάλη αλλαγή στα οικονομικά της Ελλάδας, αλλά και η προκοπή του νησιού, που απ' τα ψάρια, τα σφουγγάρια και τα κατράμια στα μέρη της Ανατολής, τώρα έβγαине το ψωμί απ' το νεοϊδρυμένο Ναύσταθμο Σαλαμίνας (1881), απ' τα κάρβουνα των Γαλέων και απ' τα πολλά μπάγκα των Κουλουριώτικων σκαριών, που όργωναν όλες τις θάλασσες, με σπουδαίους καπετάνιους, πραγματικούς θαλασσόλυκους. Έτσι, εξηγείται εύκολα, γιατί απ' τη Σαλαμίνα στο μεγάλο μεταναστευτικό κύμα των ετών 1902-1908 έφυγαν ελάχιστοι-γύρω στους πενήντα-και μετά από λίγα χρόνια επέστρεψαν απ' την Αμερική οι περισσότεροι, ενώ απ' τα Μέγαλα έφυγαν πολλοί-γύρω στους πεντακόσιους-κι επέστρεψαν στην πατρίδα τους ελάχιστοι!

10. Υπήρχε ανέκαθεν νομοθετικό πλαίσιο προστασίας των Αρχαιοτήτων, όπως:

α) Ψήφισμα της Γ' Εθνοσυνέλευσης της Τροιζήνας, για απα-

γόρευση και μεταφορά τους.

β) Μέτρα προστασίας από τον Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια με εγκύκλιους και διαταγές.

γ) Ο Αρχαιολογικός Νόμος 10/22-5-1834 της Αντιβασιλείας (G. Maurer) για τότε πρωτοποριακός.

δ) Ο περί Αρχαιοτήτων Νόμος ΒΧΜΣΤ' (2646)/1899 με αυστηρότατες διατάξεις.

ε) Ο Κωδικοποιημένος Νόμος ΚΝ5351/1932 περί Αρχαιοτήτων, βασικός νόμος της Αρχαιολογίας.

στ) Ο Νόμος 1469/1950 "περί προστασίας οικοδομημάτων και έργων τέχνης μεταγενεστέρων του 1830".

ζ) Τα άρθρα 18 και 24 του Συντάγματος του 1975, για ν' ακολουθήσει πιο ολοκληρωμένα:

η) Ο Νόμος 3028/2002 για την προστασία Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς.

Παρ' όλα αυτά, δυστυχώς η λειψή αστυνόμευση και η γενική ανοχή στη παρανομία, άφησε ουσιαστικά απροστάτευτες τις αρχαιότητες και ειδικά της Σαλαμίνας, γι' αυτό λεηλατήθηκαν συστηματικά τα ερείπια της αρχαίας πόλης της και λειτούργησε προπολεμικά οργανωμένο κύκλωμα αρχαιοκαπήλων, που ρήμαξε τις τοπικές αρχαιότητες και γέμισε κυρίως τα Γερμανικά Μουσεία με λαμπρά εκθέματα!

Ως προσθήκη στο άκρως διαφωτιστικό άρθρο του κ. Θεοφάνη Καπαραλιώτη, δημοσιεύονται, εδώ, δύο φωτογραφίες τμημάτων παλαιάς (ημικατεστραμμένης) οικίας, με εντοιχισμένες λιθοπλίνθους από αρχαία οικοδομήματα, επί της Οδού Ελευθ. Βενιζέλου, στην βόρεια πλευρά του μυχού του Όρμου του Αμπελακίου (από το Αρχείο της έρευνας Ι.Ε.Ν.Α.Ε.-Ε.Ε.Α.).

Χ.Μ.

UNDERWATER RESEARCH IN SALAMIS, 2016

by

Yannos G. Lolos and Angeliki Simossi

In November-December 2016 an underwater survey, as part of a three-year collaborative project (2016-2018) between the Ephorate of Underwater Antiquities (E.U.A.) of the Hellenic Ministry of Culture and Sports and the Hellenic Institute of Marine Archaeology (H.I.M.A.), was conducted off the eastern coast of Salamis in the Saronic Gulf (namely in the area of Ambelaki-Kynosoura) under the direction of Dr. Angeliki Simossi, Head of the Ephorate, and Yannos G. Lolos, Professor of Archaeology at the University of Ioannina and President of the Institute, with the involvement of the Laboratory of Marine Geology and Physical Oceanography of the University of Patras under Professor George Papatheodorou and Assoc. Professor Maria Geraga, and with substantial financial support from the Honor Frost Foundation. Chief collaborators in the 2016 project were Dr. Christina Marabea, with the archaeologists Myrto Michalis (M.A.) and Semiramis Sofra, also Foteini Vlachaki (architect), Eleni Diamanti (topographer) and Nikolaos Golfis (diver-technician).

It should be noted that this is the first systematic underwater reconnaissance to be initiated by Greek institutions (with the participation of a 20 member team) in a severely loaded marine environment, yet in a crucial area of historical importance.

The main focus of the 2016 research was the inner (western) part of the Bay of Ambelaki, formed by the peninsulas of Pounta and Kynosoura. This is the commercial and plausibly military harbour of the Classical

and Hellenistic town or demos of Salamis and certainly the closest and most important harbour of the city-state of Athens, after those of Piraeus (Kantharos, Zea and Mounichia). It is also the gathering place of the united Greek fleet on the eve of the great sea-battle of 480 B.C., found in close proximity to well-known monuments to the naval success: the *polyandreion* or tumulus of the dead victors and the *tropaion* (trophy), on the long peninsula of Kynosoura. References to the ancient port of Salamis occur in the works of the geographer Scylax (of the 4th cent. B.C.), the geographer Strabo (of the 1st cent. B.C.-1st cent. A.D.) and the traveller Pausanias (of the 2nd cent. A.D.).

One of the main results of the 2016 research was the identification/documentation of submerged ancient remains on all three sides (north, west and south) of the Bay of Ambelaki. These are invariably found above or under water, according to the change of the sea-level, the fall of which, especially in the month of February, reaches its lowest, i.e. about half a meter(!).

The ancient architectural remains, which have been identified on the shore and in shallow waters, in the inner Bay, comprise installations of likely portuary function, fortification works and various other structures. By employing a combination of methods and techniques (aerial photography, photogrammetry,

Fig. 1. Salamis. View of the Bay of Ambelaki, from southwest (photo Chr. Marabea).

Fig. 2. Salamis. Long wall, extending to about 160 m., in the northwest area of the Bay of Ambelaki (aerial photo V. Mentoyannis).

topographical and architectural documentation), the first underwater archaeological map of the area, with all visible elements, has now been constructed, which will be used as basis for further investigation in the historic Bay.

An essential part of the 2016 survey off Salamis was the geophysical research, carried out by a team from the University of Patras, and using a side scan sonar, a marine magnetometer and a special device with an attached underwater camera. The main aims of this investigation were: the identification of elements of archaeological interest on the sea-bottom and also the determination of the coast-line in the Bay in the Classical period. The high quality digital data collected during the geophysical survey will be of great value for the reconstruction of the coastal palaeogeography of the area.

Of special interest is an “enclosed” or protected area (nowadays partly a marsh) in the northwest part of the Bay of Ambelaki. It is defined, on the south, by an impressive long wall extending to ca. 160 m. and ending in a strong round tower (with a diameter of 7 m.), of a type known from other fortified harbours; while, on the east, it is bordered by a modern mole, 48 m. long in a North-South axis, built with ancient stone material, and arguably lying on ancient foundation.

Immediately west of the modern mole, a parallel row of large ashlar blocks, uncovered by surface clearing,

(A Greek version of the above report was used for a press release issued by the Hellenic Ministry of Culture and Sports on the 16th of March 2017; also accessible through the website of the Akamas Society)

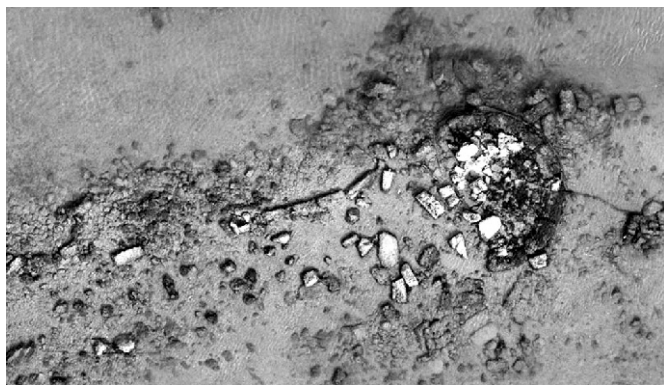

Fig. 3. Salamis, Bay of Ambelaki. Round tower (diam. 7 m.) of the fortified Classical harbour-town, (aerial photo V. Mentoyannis).

and running for 12 m., seems to belong to the foundation course of a strong well-built structure, possibly of public character, in use from Late Classical/early Hellenistic to Late Roman times.

Further west, in the same area, another large submerged building, measuring 21 x 9.20 m., has been located.

On the south side of the bay, the submerged remains, documented in the course of the 2016 survey, include (as seen from northwest to southeast): Breakwaters, a mole with a length of 40 m. in a northeast to southwest axis; also a wall, ca. 30 m. long and parallel to the shore-line, with an attached square tower-like structure (6 x 6 m.).

Finally, within the context of the 2016 survey, a large quantity of diagnostic surface finds was collected, in nine (9) sectors, on the north and west side of the Bay of Ambelaki. The surface collection has yielded numerous sherds from commercial jars and other vases of various periods, a bronze coin of Corinth (of the 4th cent. B.C.) and some small objects. The largest proportion of the surface potsherds can be securely dated to the Classical and Hellenistic periods, apparently associated with the function of the city-fortifications, public buildings and other installations by the harbour of Salamis during the flourishing phases of Athenian history.

Yannos G. Lolos
President of H.I.M.A.

Angeliki Simossi
Head of E.U.A.

Fig. 4. Salamis. Part of the foundation course of a strong well-built structure of the Late Classical-Roman period, close to a later mole constructed with ancient stone material, on the north side of the Bay of Ambelaki (photo Chr. Marabea).

ΜΑΡΜΑΡΙΝΟΣ ΑΒΑΞ ΑΠΟ ΤΗΝ ΣΑΛΑΜΙΝΑ: ΑΠΟ ΤΟ ΑΜΠΕΛΑΚΙ ΣΤΗ SILICON VALLEY

Συ ν έ χ ε ι α

Ευχαρίστως δημοσιεύουμε παρακάτω τις παρατηρήσεις/διορθώσεις, σε σχέση με την παλαιότερη (αρχική) ερμηνεία του μαρμάρινου άβακος-ευρήματος του 1846 από την Κλασική Σαλαμίνα (βλ. *Ακάμας* Αρ. 10, 16-17), οι οποίες περιέχονται σε επιστολή του κ. Χαράλαμπου Κριτζά, Επίτιμου Διευθυντή του Επιγραφικού Μουσείου και θερμού φίλου της Πανεπιστημιακής Ανασκαφής, προς το περιοδικό¹:

“Στα Δελτία Αρ. 9 (σελ. 27) και Αρ. 10 (σελ. 16-17) του Ομίλου Ακάμας: Σχετικά με τις πεττείες, που ήταν αρχαία “επιτραπέζια” παιχνίδια με πεσσούς (πιόνια) υπάρχουν πολλά παραδείγματα εγχάρακτα σε βράχους, αρχιτεκτονικά μέλη οικοδομημάτων (συνήθως σε κλίμακες), αυτοτελείς λίθινες πλάκες ή και πήλινες κεραμίδες/πλάκες δαπέδου. Ένα παράδειγμα από τις Μυκήνες, που είχε ερμηνευτεί ως Μυκηναϊκή επιτύμβια στήλη με Γραμμική γραφή, αναδημοσίευσε πρόσφατα ο Χρ. Πιτερός, ερμηνεύοντάς το ως λίθινη τράπεζα παιχνιδιού. Βλ. *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 65 (2010), Χρον. Β 1 α, σ. 402, εικ. 55-56, με βιβλιογραφική παραπομπή σε ειδική μελέτη της Δ. Ιγνατιάδου.

Όμως ο μνημειώδης μαρμάρινος άβαξ της Σαλαμίνας, που εκτίθεται στον προθάλαμο του Επιγραφικού Μουσείου στην Αθήνα, είναι εντελώς διαφορετικής χρήσης.

Πρόκειται για τράπεζα αριθμητικών υπολογισμών που εξυπηρετούσε πρωτίστως του αργυραμοιβούς. Άλλωστε οι όροι τράπεζα και τραπεζίτης προέρχονται από αυτού του είδους τα σκεύη. Στο Επιγραφικό Μουσείο υπάρχουν και άλλοι. Οι αριθμοί είναι του λεγομένου ακροφωνικού συστήματος. Η πληρέστερη έως τώρα μελέτη, με πλούσια εικονογράφηση, δημοσιεύτηκε ως μονογραφία από τον Allen Schärflig, *Compter avec des cailloux. Le calcul élémentaire sur l'abaque chez les anciens Grecs*, Lausanne 2001. Εκεί θα δείτε σχεδόν όλα τα υπάρχοντα παραδείγματα αβάκων, καθώς και τους τρόπους υπολογισμών με το δεκαδικό σύστημα.

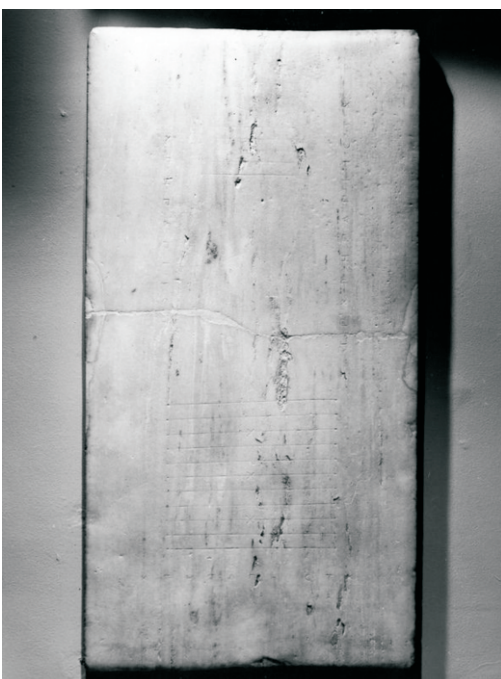
Οι δύο Κινέζικες εικόνες που δημοσιεύετε (Αρ. 10, σελ. 16) απεικονίζουν παιχνίδια τύπου ζατρικίου (όπως το σκάκι και η ντάμα) και όχι γραμμικά παιχνίδια όπως η πεττεία”.

Συμπληρωματικά, αξίζει να αναφερθεί ότι ο μαρμάρινος (υπολογιστικός) άβαξ (abacus/counting board) από την Κλασική Σαλαμίνα, έχει γίνει ευρύτερα γνωστός ως “Salamis Tablet” και προβάλλεται δεόντως, ως αρχαιότατο δείγμα του είδους, στο Computer History Museum (με ιδρυτικό πυρήνα από το 1979), σήμερα στην καρδιά της Silicon Valley (Mountain View) στην California των Η.Π.Α.

Γ.Γ.Α.

Σημείωση

1. Σε αντιδιαστολή με ανάλογο διορθωτικό (πλην όμως αντιδεοντολογικό και κακόσκοπο) σχόλιο, το οποίο αναρτήθηκε επωνύμως στο πλέον διαδεδομένο μέσο κοινωνικής δικτύωσης.

Κλασική Σαλαμίς. Ο μαρμάρινος άβαξ (τράπεζα υπολογισμών) του Επιγραφικού Μουσείου (Αρ. Ευρ. 11515), διαστάσεων 150 x 75 x 5 εκ. (ύστερου 4ου αι. π.Χ.) (φωτογρ. από www.computerhistory.org).

ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΕΣ ΣΤΟΝ ΤΟΠΩΝΥΜΙΚΟ ΧΑΡΤΗ ΣΑΛΑΜΙΝΟΣ ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ι. ΠΑΛΛΑ

του
Ηλία Δρίβα

Οι παρακάτω προσαρμογές/διορθώσεις (βλ. Πίνακα) έχουν σχέση με την τοποθέτηση των κωδικών αριθμών των τοπωνυμίων επάνω στο χάρτη της Σαλαμίνας, που περιέχεται στη μελέτη του αείμνηστου Καθηγητή Δημητρίου Ι. Πάλλα με τίτλο “Βροκή<*Βοϊκή, Σαλαμίνας τοπωνυμικά-τοπογραφικά-ιστορικά”, δημοσιευμένη στο περιοδικό *Αθηνά*, τόμ. Π΄ (1988), σελ. 99-135, που καλύπτει ύλη των ετών 1985-1988/1989.

Η λανθασμένη τοποθέτηση των αριθμών αρχίζει από το 81 έως το τέλος. Βασικές αιτίες είναι δύο:

1. Αναγράφονται οι αριθμοί 81 και 88 ενώ δεν έπρεπε,

όπως σωστά έγινε με τον αριθμό 20 (βλ. Πάλλας 1988, 116, στίχ. 3).

2. Δεν αναγράφονται οι αριθμοί 87 και 96 στο χάρτη, ενώ θα έπρεπε.

Έτσι αλλάζει όλη η αρίθμηση από το 81 και μετά, με αποτέλεσμα να αλλοιωθεί ο πραγματικός χάρτης και να δημιουργηθούν παρερμηνείες.

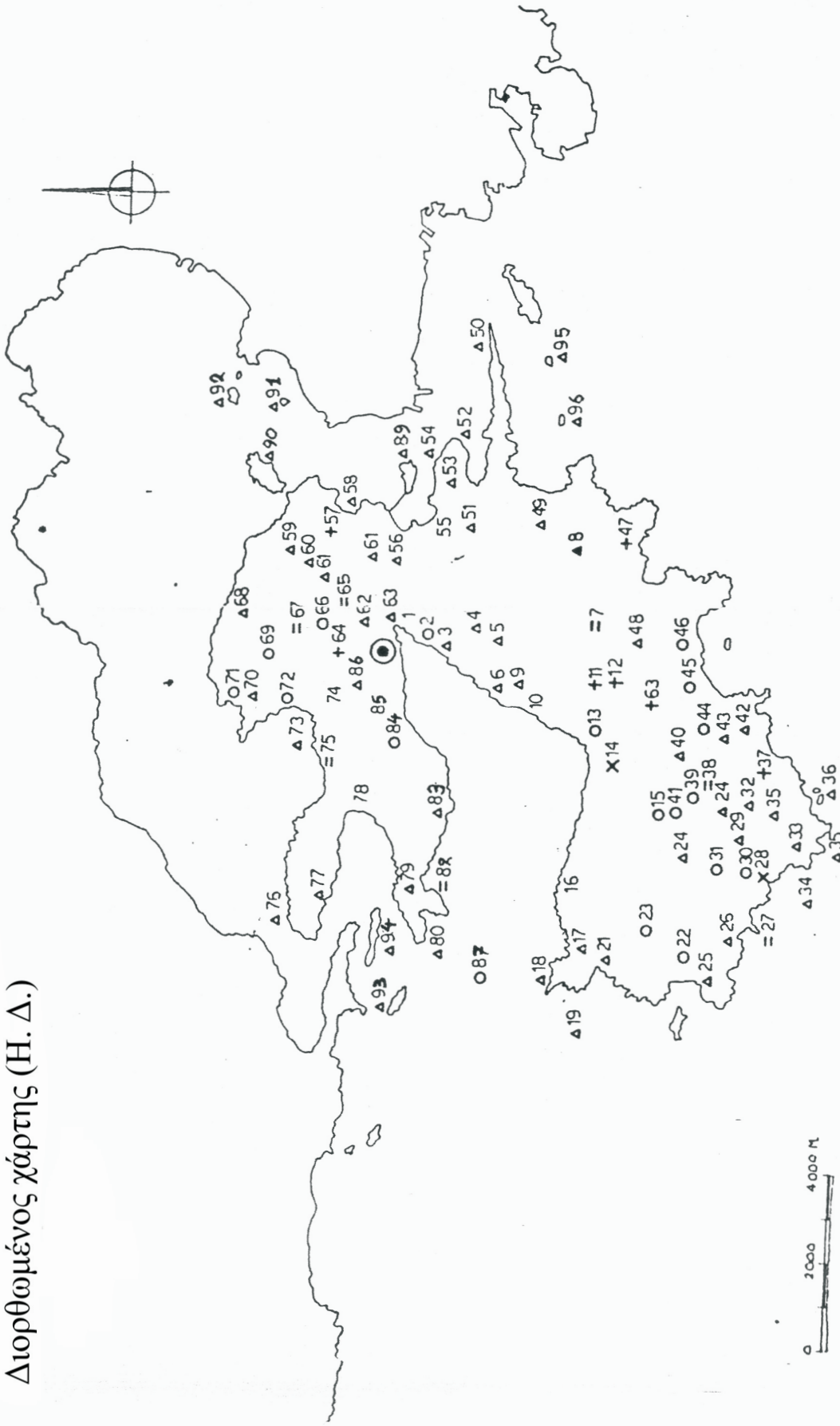
Ας σημειωθεί ότι το σφάλμα δεν βρίσκεται στο κείμενο της μελέτης του Δ. Πάλλα, αλλά στην μεταφορά της αρίθμησης των τοπωνυμίων στο χάρτη κατά την φάση εκπόνησης ή τεχνικής επεξεργασίας του για εκτύπωση.

Ηλίας Δρίβας
Εκπαιδευτικός

Λανθασμένη αρίθμηση χάρτη	Διόρθωση	Τοπωνύμιο
(81)	82	Τουρκολίμανο
(82)	83	Ρέστη
(83)	84	Λούτσα
(84)	85	Αγιο -Γιάννης
(85)	86	Περιστέρι
(86)	87	Γκρίκιζα
87 Δεν υπάρχει στο χάρτη		
(88)	89	Αγιο -Γιώργης
(89)	90	Λέρος
(90)	91	Αρπεδόνα
(91)	92	Κυράδες
(92)	93	Ρεβυθούσα
(93)	94	Μακρονήσι
(94)	95	Τάλαντο
(95)	96	Σκρόφες
96 Δεν υπάρχει στο χάρτη	Τα 20 (Λουμπαρόκαβος), 81 (Λαζαρέττο) και 88 (Μητρόπολις) δεν αναγράφονται στο χάρτη.	

Πίνακας Διορθώσεων.

Διορθωμένος χάρτης (Η. Δ.)

Τοπωνυμικός χάρτης Σαλαμίνος (συνετάχθη με την συμπάραστασιν του κ. Γεωργίου Δαμαλίου, υπαλλήλου του Δήμου Σαλαμίνος· ἐξεπονήθη ὑπὸ τῆς ἀρχιτέκτονος κ.ας Καλλιस्थένης Ἀβελίδου).

(Δ ἑλληνικά, Ο ἄλβανικά, Χ τουρκικά, = διπλά, + ἀμφιβόλου καταγωγῆς)

88: Πιθανολογείται ἡ θέση 14 του χάρτη (Μούλκι-Αιάντεο) / Πάλλας 1988, 114, σημ. 5.
20, 81, 88 δὲν ἀναγράφονται στο χάρτη / Πάλλας 1988, 116, στχ. 3.

ΕΠΙΣΚΕΨΗ ΜΕΛΩΝ ΚΑΙ ΦΙΛΩΝ ΤΟΥ ΟΜΙΛΟΥ “ ΑΚΑΜΑΣ ” ΣΤΗΝ ΚΟΡΙΝΘΟ (2 0 1 7)

Την Κυριακή, 5 Μαρτίου 2017, πραγματοποιήθηκε, με ιδιαίτερη επιτυχία, αρχαιογνωστική εκδρομή, με την συμμετοχή 25 μελών και φίλων του Ομίλου “Ακάμας”, και με οργανωτική ευθύνη και συντονισμό της Χρ. Μαραμπέα, του Ν. Γαβριήλ και της Κ. Μπαϊραμίδου, στον αρχαιολογικό χώρο και Μουσείο της αρχαίας Κορίνθου.

Την ευθύνη των ξεναγήσεων στα μνημεία του χώρου και στην επανέκθεση σε πτέρυγα του Αρχαιολογικού Μουσείου (με τους δύο Αρχαϊκούς κούρους της Τενέας) είχε ο αρχαιολόγος της τοπικής Εφορείας Αρχαιοτήτων Βασίλης Τασίνος, εξάιρετος γνώστης του χώρου και ανασκαφέας της Μυκηναϊκής Κορίνθου.

Αρχαία Κόρινθος. Στιγμιότυπο από την ξεναγήση, με τον κ. Βασίλη Τασίνο, στο μέσον (φωτογρ. Ν. Γαβριήλ).

Αρχαία Κόρινθος. Μέλη της εκδρομής στον αρχαιολογικό χώρο.

ΕΠΙΣΚΕΨΕΙΣ ΣΤΟΥΣ ΧΩΡΟΥΣ ΤΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ ΣΤΑ ΚΑΝΑΚΙΑ, ΣΤΑ ΠΕΡΙΣΤΕΡΙΑ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΟΡΜΟ ΑΜΠΕΛΑΚΙΟΥ

Κατά το 2016-2017 συνεχίσθηκαν οι αφίξεις μεγάλων ή μικροτέρων ομάδων Ελλήνων και ξένων επισκεπτών, στους χώρους των ανασκαφών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων στα Κανάκια και στα Περίστερια, όπου ξεναγήθηκαν από τους ανασκαφείς, κυρίως κατά την διάρκεια της ερευνητικής περιόδου του 2017, αλλά και σε άλλες ημερομηνίες, καθώς και στον χώρο της εξελισσόμενης (από το 2016) υποβρύχιας συνεργατικής έρευνας I.EN.A.E.-E.E.A., στον μυχό του Όρμου του Αμπελακίου.

Πέραν των επισκέψεων που εικονογραφούνται στις επόμενες σελίδες του παρόντος δελτίου, θα πρέπει να καταγραφούν, ιδιαιτέρως, οι παρακάτω αφίξεις:

A. Στα Κανάκια

1. Των Φίλων της Βρετανικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών, υπό την Κα Νικολαΐδου, με την συμμετοχή των Καθηγητών John Bennet (Διευθυντή) και Robin Barber, και στελεχών της Σχολής (αρχές Απριλίου 2017).

2. Του Καθηγητή Frank Wendland, από το Institute of Bio- and Geosciences (IBG), Jülich, Germany (μετά της συζύγου του, αρχές Σεπτεμβρίου 2017).

3. Ομάδος Ολλανδών επισκεπτών (και οπαδών του Ajax!), υπό τον κ. Alex de Jong, ιδιοκτήτη εξοχικής κατοικίας στην Κακή Βίγλα (13.9.2017).

4. Επισκεπτών από το Ταξιδιωτικό Γραφείο “Μέμνων” των Αθηνών, υπό τον κ. Δημήτριο Χ. Γουναρά, και με την συμμετοχή του κ. Δημ. Συμεωνίδη, του Ομογενειακού Πρακτορείου Ειδήσεων Ελλάδος, Sydney, Australia (τέλη Σεπτεμβρίου 2017).

5. Των ένθερμων φίλων και συνεργατών της Πανεπιστημιακής Ανασκαφής κ. Άδωνι Κύρου και κ. Δημητρίου Αρτέμη, μετά των συζύγων τους (τον Δεκέμβριο του 2017).

B. Στο Αμπελάκι

1. Της Δρος Μαρίας Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, Γεν. Γραμματέως του ΥΠ.ΠΟ.Α., μετά στελεχών της Υπηρεσίας και Κινέζων υποβρυχίων αρχαιολόγων, και με την παρουσία των Διευθυντών της Έρευνας (τον Ιούλιο του 2017).

2. Πολλών Σαλαμινίων δημοσιογράφων, λογίων και άλλων ενδιαφερομένων, περιλαμβανομένου του αρχαιολόγου κ. Παναγιώτη Παρθένη, επίσης του αρχαιολόγου κ. Χαράλαμπου Κριτζά, Επίτιμου Διευθυντή του Επιγραφικού Μουσείου των Αθηνών (τον Ιούνιο-Ιούλιο του 2017).

3. Των μαθητών, Καθηγητών και διοικητικών υπαλλήλων της Γερμανικής Σχολής Αθηνών (αρχές Σεπτεμβρίου 2017).

Κανάκια. Από την επίσκεψη μελών του Συλλόγου “Διώνυσος εν Πειραιεί”, υπό την φιλόλογο Κα Μαργαρίτα Βέργου (28.3.2017).

Κανάκια. Από την επίσκεψη φοιτητών από τα Πανεπιστήμια του Torino και του Milano, υπό την καθοδήγηση του Καθηγητή κ. Massimiliano Ornaghi (διακεκριμένου μελετητή της αρχαίας Μεγαρικής Γραμματείας) και συναδέλφων του (12.5.2017).

Αμπελάκι. Από την επίσκεψη φοιτητών από τα Πανεπιστήμια του Torino και του Milano, υπό την καθοδήγηση του Καθηγητή κ. Massimiliano Ornaghi (διακεκριμένου μελετητή της αρχαίας Μεγαρικής Γραμματείας) και συναδέλφων του (12.5.2017).

Κανάκια. Από την επίσκεψη εκπαιδευτικών της Σαλαμίνας, υπό τον κ. Προκόπη Η. Μανωλάκο, Σχολικό Σύμβουλο της 71ης Περιφέρειας Αττικής (14.5.2017).

Πυργιακόνι. Από την επίσκεψη αρχαιολόγων (Κας Α. Καπετανοπούλου και Δρος Μ. Παπαδημητρίου) και του εργατοτεχνίτη κ. Β. Τσιβάγκου, από την ΕΦ.Α. Πειραιώς και Νήσων (3.10.2017).

Πυργιακόνι. Από την επίσκεψη συμμαθητών (του Γ. Λώλου) του Κλασικού Τμήματος της Τάξεως του 1972 του Κολλεγίου Αθηνών, υπό τον νομικό κ. Γιάννη Καλόγνωμο (14.10.2017).

Αμπελάκι. Από την επιτόπια συνέντευξη του Γ. Λώλου και της Α. Σίμωσι στο Α.Π.Ε.-Μ.Π.Ε., υπό την δημοσιογράφο Κα Ελ. Μάρκου (5.9.2017).

Τ Α Κ Τ Ι Κ Η Γ Ε Ν Ι Κ Η Σ Υ Ν Ε Λ Ε Υ Σ Η (2 0 1 7)
Τ Α Π Ε Π Ρ Α Γ Μ Ε Ν Α Τ Ο Υ Δ . Σ . Τ Ο Υ Ο Μ Ι Λ Ο Υ
“ Α Κ Α Μ Α Σ ” Γ Ι Α Τ Ο Ε Τ Ο Σ 2 0 1 6

Την Κυριακή, 18 Ιουνίου 2017 έλαβε χώρα η Τακτική Γ.Σ. των μελών του Ομίλου “Ακάμας” στην Αίθουσα Εκδηλώσεων της Δημοτικής Κοινότητας Σεληνίων του Δήμου Σαλαμίνας, η οποία διετέθη ευγενώς από τον Πρόεδρο κ. Γιώργο Επιτρόπουλο.

Ο Πρόεδρος του Ομίλου κ. Γ. Λώλος παρουσίασε τα πεπραγμένα του Δ.Σ. κατά το διάστημα που πέρασε, δηλαδή από την προηγούμενη Γ.Σ. των μελών (31.1.2016) μέχρι την σύγκληση της Τακτικής Γ.Σ. του 2017. Στις δράσεις, κατά το διάστημα αυτό, περιλαμβάνονται:

1. Η έκδοση και δωρεάν διάθεση, για τα μέλη και τους φίλους, του 10ου τεύχους του ενημερωτικού-επιστημονικού Δελτίου του Ομίλου, αφιερωμένου στο πνεύμα του Βαρόνου Pierre de Coubertin, εμπνευστή και διοργανωτή των πρώτων σύγχρονων Ολυμπιακών Αγώνων (στην Αθήνα, το 1896). (Συμπλήρωση, το 2016, δέκα χρόνων συνεχούς κυκλοφορίας του περ. *Ακάμας*).

2. Η συνέχιση, κατά το 2016 και επίσης κατά το α' εξάμηνο του 2017, της δωρεάν προσφοράς εκπαιδευτικών-ενημερωτικών ξεναγήσεων στους χώρους των ανασκαφών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων στα Κανάκια και στα Περιστέρια, αλλά και στον χώρο, πλέον, της υποβρύχιας συνεργατικής έρευνας του Ινστιτούτου Εναλίων Αρχαιολογικών Ερευνών και της Εφορείας Εναλίων Αρχαιοτήτων του ΥΠ.ΠΟ.Α. (δηλαδή στον Όρμο του Αμπελακίου), σε μεγάλες ομάδες Ελλήνων και ξένων επισκεπτών, περιλαμβανομένων μελών και φίλων του Ομίλου, μαθητών, φοιτητών, εκπαιδευτικών

και άλλων ενδιαφερομένων (βλ. σχετικές καταγραφές στο περ. *Ακάμας* Αρ. 10, σελ. 21-26, και τέσσερις (4) ακόμη επισκέψεις μεγάλων ομάδων, Ελλήνων, Βρετανών και Ιταλών, κατά τον Μάρτιο-Μάιο του τρέχοντος έτους).

3. Η φροντίδα για την ενημέρωση των επισκεπτών στα Περιστέρια, μέσω δίγλωσσων περιεκτικών ανηρτημένων κειμένων, για το Ιερό του Διονύσου και το Σπήλαιο του Ευριπίδη. Επίσης: τακτική περιποίηση της κύριας ατραπού πρόσβασης στα μνημεία.

4. Η ριζική αναβάθμιση της ιστοσελίδας του Ομίλου (από τον κ. Λάμπρο Μπέλλο, σε συνεργασία με την Δρα Χριστίνα Μαραμπέα). Πρόκειται, ουσιαστικά, για νέα ιστοσελίδα, με πάροχο, πλέον, το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

5. Η διοργάνωση, με ιδιαίτερη επιτυχία, για τα μέλη και τους φίλους, δύο (2) εκδρομών αρχαιογνωστικού χαρακτήρα: στο βασίλειο των Μινυών στην Κωπαΐδα Βοιωτίας (3.4.2016) και στον αρχαιολογικό χώρο και Μουσείο της Κορίνθου (5.3.2017).

6. Οι νομικές ενέργειες του Αντιπροέδρου κ. Λεωνίδα Θανόπουλου, με στόχο την απαλλαγή του Ομίλου από την καταβολή του ετήσιου τέλους επιτηδεύματος ύψους 500 ευρώ, η οποία δεν επιβάλλεται από τον Νόμο, αλλά από μία Εγκύκλιο(!). Επίσης, η νομική διερεύνηση του ενδεχομένου, στο εγγύς μέλλον, μετατροπής του Ομίλου σε μη κερδοσκοπικό σωματείο (από αστική μη κερδοσκοπική εταιρία), ώστε να αποφευχθεί η ετήσια καταβολή των 500 ευρώ (ποσού, ίσου, περίπου, με τα έσοδα από μία Γ.Σ.!).

ΑΠΟ ΤΗ ΔΡΑΣΗ ΤΩΝ ΜΕΛΩΝ ΤΟΥ ΟΜΙΛΟΥ (2 0 1 6 - 2 0 1 7)

Θεοφάνης Π. Καπαραιιώτης

Συνέχιση της δημοσίευσης άρθρων-μελετημάτων ιστορικού, ιστοριοδιφικού και λαογραφικού περιεχομένου, κυρίως στην Εφημ. *Η Νέα Σαλαμίνα* της Κας Ειρήνης Ροκίδη.

Γιάννος Γ. Λώλος

- Ανακοίνωση (σε συνεργασία με την Α. Σίμωσι) με τίτλο “Salamis Harbour Project, 2016-2017”, στο Διεθνές Συνέδριο “Under the Mediterranean”, που διοργάνωσε το Honor Frost Foundation στο Πανεπιστήμιο της Κύπρου, Λευκωσία, 20-24 Οκτωβρίου 2017.

- Εισήγηση με θέμα “Η αρχαιολογική συμβολή του Πέτρου Φουρική”, σε εκδήλωση για την ζωή και το έργο του κορυφαίου Σαλαμινίου λαογράφου και λογίου Π. Φουρική (1878-1936), στην Αίθουσα Μπόγρη του Δημαρχείου Σαλαμίνας (στις αρχές Νοεμβρίου 2017).

- Διεύθυνση (από κοινού με την Δρα Αγγελική Σίμωσι) της υποβρύχιας αρχαιολογικής έρευνας συνεργασίας Ι.Ε.Ν.Α.Ε.-Ε.Ε.Α. στην θαλάσσια περιοχή Αμπελακίου-Κυνοσούρας (κατά τον Ιούνιο-Ιούλιο του 2017).

Χριστίνα Μαραμπέα

- Συνέχιση της μελέτης αρχαιολογικού υλικού από τις ανασκαφές του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων στα Κανάκια-Πυργιακόνι και στο Σπήλαιο του Ευριπίδη (με προετοιμασία της τελικής δημοσίευσης για την Μυκηναϊκή χρήση του Σπηλαίου).

- Υπεύθυνη εργασιών πεδίου και τεκμηρίωσης στην υποβρύχια έρευνα συνεργασίας Ι.Ε.Ν.Α.Ε.-Ε.Ε.Α. του ΥΠ.Π.Ο.Α. στον Όρμο Αμπελακίου (κατά τον Ιούνιο-Ιούλιο του 2017).

- Προσφορά ξεναγήσεων και επιτοπίων μαθημάτων/σεμιναρίων σε Έλληνες και Ιταλούς φοιτητές Αρχαιολογίας και ομάδες επισκεπτών στην Μυκηναϊκή ακρόπολη των Κανακίων, στο Πυργιακόνι και στο Εργα-

στήριο της Πανεπιστημιακής Ανασκαφής (στα Σελήνια).

Κωνσταντίνα Μπαϊραμίδου

Οργάνωση και συντονισμός της συμμετοχής 8 εθελοντών-μελών της Θ.Κ. “Νόστος” του ΚΕ.Θ.Ε.Α. από τα Σελήνια Σαλαμίνας (επί 2 ημέρες) στις εργασίες, στο πλαίσιο της υποβρύχιας συνεργατικής αρχαιολογικής έρευνας Ι.Ε.Ν.Α.Ε.-Ε.Ε.Α., στον Όρμο Αμπελακίου, κατά τον Νοέμβριο-Δεκέμβριο του 2016.

Χρήστος Μυλωνάς

- Δημοσίευση χρονογραφημάτων και άρθρων λαογραφικού περιεχομένου στην Εφημ. *Σαλαμίνα*.

- Οργανωτικός-τεχνικός υπεύθυνος μεγάλης εκδήλωσης αφιερωμένης στο έργο του Πέτρου Φουρική, στην Αίθουσα Μπόγρη του Δήμου Σαλαμίνας (αρχές Νοεμβρίου 2017), με αφορμή την παρουσίαση του τόμου *Πέτρος Αν. Φουρικής-Ανάλεκτα* (2017), του Αντιπεριφερειάρχη Αν. Αττικής, αρχαιολόγου Πέτρου Ι. Φιλίππου-Αγγέλου.

Άννα Νοτιά

Πλήρης συμμετοχή στις ανασκαφές του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων στα Κανάκια και στο Πυργιακόνι, καθώς και στην ενάλια αρχαιολογική έρευνα συνεργασίας Ι.Ε.Ν.Α.Ε.-Ε.Ε.Α. στον Όρμο του Αμπελακίου (2017).

Ελένη Τούτση-Δρίβα

Εισήγηση με θέμα την χρήση (και τον τρόπο ύφανσης) του μεταξιού στην Κουλουριώτικη παραδοσιακή φορεσιά, στην ημερίδα “Δρόμος Μεταξιού-Δρόμος Διαλόγου”, που διοργάνωσε το Λύκειο Ελληνίδων-Παράρτημα Σαλαμίνας στον αύλειο χώρο του Αρχαιολογικού Μουσείου Σαλαμίνας στις 22 Ιουλίου 2017.

ΑΚΑΜΑΣ
ΟΜΙΛΟΣ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΣΑΛΑΜΙΝΟΣ
ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ 2006

Ενημερωτικό Δελτίο Αρ. 11
Δεκέμβριος 2017

Εκδότης:
Ακάμας,
Όμιλος Ανάδειξης Μνημείων Σαλαμίνας

Επιστημονικός Υπεύθυνος:
Γιάννος Γ. Λώλος

Συντακτική Ομάδα Τεύχους:
Χριστίνα Μαραμπέα
Σόνια Σολωμού

Σχεδιασμός-Επιμέλεια εντύπου:
Χριστίνα Μαραμπέα

Εκτύπωση:
Δημήτρης Καρράς

ISSN: 1791-2334

Διανέμεται δωρεάν

© Ακάμας,
Όμιλος Ανάδειξης Μνημείων Σαλαμίνας

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή-ολική, μερική ή περιληπτική-, καθώς και η απόδοση κατά παράφραση ή διασκευή των κειμένων ή του εικονογραφικού υλικού του δελτίου, με οποιονδήποτε τρόπο, χωρίς προηγούμενη γραπτή άδεια από τους συγγραφείς και τον Επιστημονικό Υπεύθυνο-Διευθυντή της Πανεπιστημιακής Ανασκαφής Σαλαμίνας.

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ

Πρόεδρος: Γιάννος Γ. Λώλος
Αντιπρόεδρος: Λεωνίδας Κ. Θανόπουλος
Γεν. Γραμματέας: Νίκος Γαβριήλ
Ειδ. Γραμματέας: Χριστίνα Μαραμπέα
Ταμίας: Γιάννης Παναγιωτόπουλος
Σύμβουλοι: Εύη Μικρομάστορα
Γιάννης Χαιρετάκης

Νομικός Σύμβουλος: Λεωνίδας Κ. Θανόπουλος

ΕΞΕΛΕΓΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Χρήστος Αγουρίδης • Ηλίας Σπονδύλης •
Σταύρος Νίνος

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

Έδρα:
Πατησίων 77-79, Αθήνα, 104 34.
Τηλ./Fax. +30 210-8834118

Γραφείο Σαλαμίνας:
Ακτή Θεμιστοκλέους 38, Σελήνια
Σαλαμίνας, 189 02.
Τηλ./Fax. +30 210-4671775

www.akamas.uoi.gr

Email: akamas.society@gmail.com

IBAN λογαριασμού τραπεζής (Eurobank):
GR2302601960000340200068916